

IlamUniversity

Journal of Entrepreneurship Research
<http://jer.ilam.ac.ir>
Online ISSN: 2980-857X

Analysis of the Effects of Tourism Entrepreneurship on Rural Development (Case Study: Rural Areas of Rijab District in Kermanshah Province)

Mohammad Hossein Babaei^{1✉} | Nashmil Afsharzadeh² | Jabbar Ghasemi³ | Nishtman Karimian⁴

1. Corresponding Author, Department of Agricultural Extension and Education, College of Agriculture, Razi University, Kermanshah, Iran. Email: babaei.m1986@gmail.com
2. Department of Agricultural Extension and Education, College of Agriculture, Razi University, Kermanshah, Iran. Email: a.nashmil2014@gmail.com
3. Department of Agricultural Extension and Education, College of Agriculture, Razi University, Kermanshah, Iran. Email: j20ghasemi@gmail.com
4. Department of Agricultural Extension and Education, College of Agriculture, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. Email: nishtman.karimian@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received: 27. 12. 2022
Revised: 25. 04. 2023
Accepted: 25. 04. 2023

Keywords:
Rural Development,
Rural Tourism,
Rijab District,
Tourism,
Tourism Entrepreneurship.

ABSTRACT

The purpose of this study was to analyze the effects of tourism entrepreneurship on the rural development of the rural areas of Rijab District. Kermanshah province, in which several factors influencing the development of this area through entrepreneurship tourism were analyzed. This study was carried out using a descriptive-analytical method. The statistical population was composed of the villagers of Rajab District (N = 6700), and 259 of them were sampled for the study using Bartlett et al.'s table. The measuring instrument was a researcher-made questionnaire, whose validity and reliability were checked and confirmed by the KMO test, Bartlett's test, and Cronbach's alpha coefficient. The results of the factor analysis showed that the most significant positive effects of the arrival of tourists in rural areas include infrastructure development (variance: 35.41%), economic and welfare development (variance: 21.84%), and development employment (variance: 13.20%). The destruction of the business environment (variance: 9.35%) can be mentioned as one of the most important negative effects. Field surveys in the rural areas of Rajab District also revealed that rural tourism in these areas is underdeveloped and that some measures to develop rural tourism entrepreneurship are expanding amenities and services, empowering villagers, strengthening physical infrastructure and extending the government's support for entrepreneurship and rural tourism, fostering a positive view on the development of rural tourism, raising psychological empowerment, teaching the customs and traditions of the villagers to the tourists, improving social security, and improving the belief and attitude toward tourism.

Cite this article: Babaei, M. H., Afsharzadeh, N., Ghasemi, J., & Karimian, N. (2023). Analysis of the Effects of Tourism Entrepreneurship on Rural Development (Case Study: Rural Areas of Rijab District in Kermanshah Province). *Journal of Entrepreneurship Research*, 2 (3), 89-111.

DOI: <https://doi.org/10.22034/jer.2023.1985978.1020>

© The Author(s).

Publisher: Ilam University Press.

تحلیل اثرات کارآفرینی گردشگری بر توسعه روستایی (مورد مطالعه: نواحی روستایی دهستان ریجاب در استان کرمانشاه)

محمدحسین بابایی^۱ | نشمیل افشارزاده^۲ | جبار قاسمی^۳ | نیشتمان کریمیان^۴

۱. نویسنده مسئول، گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: babaei.m1986@gmail.com

۲. گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: a.nashmil2014@gmail.com

۳. گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: j20ghaseemi@gmail.com

۴. گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. رایانامه: nishtman.karimian@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

هدف از این مطالعه تحلیل اثرات کارآفرینی گردشگری بر توسعه روستایی در نواحی روستایی دهستان ریجاب در استان کرمانشاه بود و در آن سعی شده است تا عوامل متعددی که به واسطه کارآفرینی گردشگری بر توسعه این منطقه مؤثر هستند، تحلیل شوند. این مطالعه به روش توصیفی - تحلیلی انجام شده است. جامعه آماری این پژوهش، روستاییان دهستان ریجاب بودند ($N = 6700$) که با استفاده از جدول بارتلت و همکاران، تعداد ۲۵۹ نفر از آن‌ها برای مطالعه انتخاب شدند. ابزار سنجش پژوهش، پرسشنامه‌ای محقق ساخته بود که روایی و پایایی آن توسط آزمون KMO، آزمون بارتلت و ضریب آلفای کرونباخ بررسی و تأیید شد. نتایج تحلیل عاملی نشان داد که از مهم‌ترین اثرات مثبت ورود گردشگران به مناطق روستایی می‌توان به توسعه زیرساختی (واریانس: ۳۵/۴۱ درصد)، توسعه اقتصادی و رفاهی (واریانس: ۲۱/۸۴ درصد) و توسعه اشتغال (واریانس: ۱۳/۲۰ درصد) و همچنین، از مهم‌ترین اثرات منفی می‌توان به تخریب فضای کسب و کار (واریانس: ۹/۳۵ درصد) اشاره نمود. بررسی‌های میدانی در نواحی روستایی دهستان ریجاب نیز نشان داد که میزان توسعه کارآفرینی گردشگری روستایی در این مناطق پایین است و می‌توان با گسترش امکانات رفاهی و خدماتی، توانمندسازی روستاییان، تقویت زیرساخت فیزیکی و حمایت دولت از کارآفرینی و گردشگری روستایی، داشتن دیدگاهی مثبت نسبت به توسعه گردشگری روستایی، توانمندسازی روان‌شناختی، آموزش آداب و رسوم روستاییان به گردشگران، ارتقای امنیت اجتماعی و بهبود باور و نگرش نسبت به گردشگری، به موفقیت بیشتر در توسعه کارآفرینی گردشگری روستایی کمک کرد.

نوع مقاله:

مقاله علمی - پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۰۶

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۲/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۰۵

کلیدواژه‌ها:

گردشگری، توسعه روستایی، گردشگری روستایی، کارآفرینی گردشگری، دهستان ریجاب.

استناد: بابایی، محمدحسین، افشارزاده، نشمیل، قاسمی، جبار، و کریمیان، نیشتمان. (۱۴۰۲). تحلیل اثرات کارآفرینی گردشگری بر توسعه روستایی (مورد مطالعه: نواحی روستایی دهستان ریجاب در استان کرمانشاه). *مجله پژوهش‌های کارآفرینی*، ۲ (۳)، ۱۱۱-۱۱۲.

DOI: <https://doi.org/10.22034/jer.2023.1985978.1020>

© نویسندگان.

ناشر: انتشارات دانشگاه ایلام.

مقدمه

نواحی روستایی در سطح ملی، منطقه‌ای و محلی با چالش‌های اساسی متعددی در زمینه‌های زیست‌محیطی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و نهادی روبرو هستند و از مهم‌ترین چالش‌های اقتصادی، می‌توان به گستردگی فقر در محیط‌های روستایی، بیکاری و مسئله اشتغال در نواحی روستایی، سنتی بودن شیوه‌های تولید، پایین بودن سطح بهره‌وری، آسیب‌پذیری شدید منابع تولید، درآمد پایین روستاییان (توزیع نابرابر درآمدها)، اقتصاد تک‌محصولی، قیمت پایین محصولات کشاورزی، افزایش هزینه‌های تولید، تغییرات آب‌وهوا، صنعتی شدن، نبود برنامه‌های دولتی حمایت‌کننده از کشاورزی و نوسان بازارهای محصولات روستایی و کشاورزی و مهاجرت نیروی انسانی اشاره کرد (قاسمپوری، ۱۳۹۱؛ کرد و آبتین، ۱۳۹۲؛ چراغی و همکاران، ۱۳۹۵؛ رحیمی‌نژاد، ۱۳۹۸). چالش‌های مطرح‌شده، باعث کاهش درآمد روستاییان و کشاورزان خرده‌پا در آمریکا، اروپا و سراسر جهان شده است (امیدوار، ۱۳۹۶؛ Yang: 2012). نواحی روستایی، به دلیل شرایط خاص اکولوژیکی، اقتصادی و اجتماعی، با مسائل و مشکلات متعدد و متنوعی مواجه‌اند که فقر و محرومیت از مهم‌ترین آن‌ها تلقی می‌شود و مادامی که زندگی خانوار روستایی با مشکلات ناشی از فقر، مواجه است، دیگر ابعاد زندگی آنان نیز با مشکلات متعددی روبرو خواهند بود (ملکی و همکاران، ۱۳۹۶؛ Christiaensen et al., 2013). به همین خاطر شناخت دقیق مسائل و چالش‌های مناطق روستایی، بسیار حائز اهمیت است؛ زیرا به حل تمامی مشکلات و عقب‌ماندگی‌ها، مثل فقر گسترده، نابرابری در حال رشد، رشد سریع جمعیت و بیکاری فزاینده در روستاها، کمک می‌کند (کریم‌زاده و ولائی، ۱۴۰۰؛ Li & Zhang, 2015). گرچه فقر یک مشکل جهانی است، اما بروز بیشتر آن در روستاها باعث شده که به‌عنوان مهم‌ترین مشکل نواحی روستایی مطرح شود (آقایاری هیر و ولائی، ۱۴۰۰؛ Liu et al., 2017؛ Liu et al., 2020). بر اساس گزارش فائو بیش از یک میلیارد نفر که بیشتر آن‌ها در نواحی روستایی زندگی می‌کنند، در فقر به‌سر می‌برند (لطیفی و راحلی، ۱۳۹۳؛ چراغی و همکاران، ۱۳۹۵؛ FAO, 2019؛ Vera-Toscanon et al., 2020) و ریشه‌کن کردن فقر به یکی از جدی‌ترین چالش‌های پیش‌روی کشورهای در حال توسعه برای دستیابی به توسعه پایدار تبدیل شده است (آقایاری هیر و ولائی، ۱۴۰۰؛ Guo et al., 2019). لذا جهت دست‌یابی به توسعه پایدار، برنامه‌های توسعه روستایی باید بیش از هر چیزی بر توانمندسازی گروه‌های مختلف روستایی از جمله فقرا، متمرکز باشد (خسروی و همکاران، ۱۳۹۸).

برنامه‌های توسعه روستایی در کشورهای در حال توسعه، همواره بر کشاورزی و زیر بخش‌های آن به‌ویژه زراعت و باغداری استوار بوده است. مهم‌ترین ویژگی چنین ساختار اقتصادی، عدم تنوع در زمینه‌های شغلی و محدودیت منابع درآمدی می‌باشد (قاسمپوری، ۱۳۹۱؛ لطیفی و راحلی، ۱۳۹۳؛ چراغی و همکاران، ۱۳۹۵). روستاهای کشور به‌علت اتکای شدید بر کشاورزی و درآمدهای حاصل از آن و نداشتن منابع اشتغالی و درآمدی غیر از کشاورزی و مخاطرات طبیعی (خشک‌سالی، سرمازدگی و کمبود منابع آب)، دارای اقتصاد ضعیف و آسیب‌پذیری هستند و در بخش کشاورزی به‌علت محدودیت و غیرقابل افزایش بودن مقدار زمین‌ها، امکان افزایش درآمدی چندانی وجود ندارد (یاسوری و جوان، ۱۳۹۴؛ امیدوار، ۱۳۹۶) و این بخش به‌تنهایی نمی‌تواند راه‌حل نهایی مشکل بیکاری یا کم‌اشتغالی باشد (قاسمپوری، ۱۳۹۱). از این‌رو، جستجو جهت پیدا کردن منابع درآمدی دیگر با توجه به توان‌ها و موانع هر منطقه از کشور، جهت تنوع‌بخشیدن به اقتصاد روستایی و نگاه‌داشتن جمعیت در روستا و به‌عبارتی، پایداری جمعیت روستایی ضروری به‌نظر می‌رسد (لطیفی و راحلی، ۱۳۹۳؛ رحیمی‌نژاد، ۱۳۹۸). دلایل این امر ناشی از این است که برنامه‌های توسعه روستایی علی‌رغم تمام کوشش‌ها و تلاش‌ها، با موفقیت همراه نبوده و نتوانسته‌اند مسائلی نظیر، فقر، اشتغال و پایداری را رفع نمایند (امیدوار، ۱۳۹۶). در این راستا، گسترش اقتصاد غیرزراعی در نواحی روستایی، می‌تواند به‌عنوان یک راهکار مناسب در جهت کاهش فقر، ناامنی غذایی، جذب نیروی کار بخش کشاورزی، تنوع معیشت خانوارهای روستایی و امرار معاش پایدار فقرای روستایی موردتوجه قرار گیرد (قاسمپوری، ۱۳۹۱؛ لطیفی و راحلی، ۱۳۹۳؛ چراغی و همکاران، ۱۳۹۵؛

(Hoang, et al., 2014; Gibson & Susan, 2010). به همین خاطر همه کشورها، در هر سطحی از توسعه در تلاش‌اند که پاسخ لازم به دغدغه‌های مذکور را بیابند. در این میان کشورهایی که به متنوع‌سازی اقتصاد روی آورده‌اند و می‌خواهند از اقتصاد تک پایه‌ای، فاصله گیرند و در جستجوی شناخت راه‌های آن یا خلق راه‌ها و روش‌های جدیدی هستند. از جمله راهکارهای بیرون رفت از وضعیت بحرانی اشتغال و توسعه روستایی جوامع محلی روی آوردن به مقوله گردشگری روستایی است که اغلب کشورها به‌ویژه کشورهایی که به لحاظ موقعیت مکانی از این مزیت برخوردارند آن را در برنامه‌های توسعه ملی خود گنجانده‌اند تا از این طریق بتوانند فرآیند توسعه ملی خود را سرعت بخشند (سهرابی‌وفا، ۱۳۹۲؛ خسروی و همکاران، ۱۳۹۸؛ رحیمی‌نژاد، ۱۳۹۸).

طی سال‌های اخیر، گردشگری روستایی در بسیاری از مناطق روستایی جهان، رو به رشد بوده و امروزه محرک پایدار توسعه اجتماعی و اقتصادی مناطق روستایی است (WTO¹; Randelli & Martellozzo, 2019; Hateftabar, 2020). از طرفی، با سرعت یافتن فرآیند جهانی‌شدن و شهرنشینی، مناطق روستایی دستخوش تحولات مختلفی در ابعاد اجتماعی و اقتصادی شده‌اند و صنعت گردشگری از مهم‌ترین ابزارهای مورد استفاده برای ترویج و تجدید حیات روستایی و بازسازی آن شناخته شده است (Shen et al., 2019 و Farahani et al., 2021). از طرفی دیگر، گردشگری روستایی می‌تواند نقش عمده‌ای در توانمندسازی مردم محلی، تنوع‌بخشیدن و باز ساخت اقتصادی مناطق روستایی، بهبود شرایط درآمدی روستاییان، خلق فرصت‌های شغلی جدیدی، کاهش یا جلوگیری از مهاجرت روستاییان، توسعه بخش خدمات، حفاظت از مناظر روستایی، حفاظت از ساختار تاریخی، آگاه‌سازی نسبت به اهمیت طبیعت، توسعه صنایع دستی، بهبود ابتکارات و ایده‌های جدید، بالا بردن کیفیت زندگی ساکنین، حفظ و نگهداشت فرهنگ بومی و بهبود زیرساخت‌ها داشته باشد (عناستانی و همکاران، ۱۳۹۶؛ نیک‌رفتار و نصرتی‌فر، ۱۳۹۶؛ سلیمی‌سبحان و همکاران، ۱۳۹۷؛ فراهانی و همکاران، ۱۳۹۷؛ شاردری و همکاران، ۱۳۹۸؛ روزبهنی، ۱۳۹۸؛ روزبهنی و همکاران، ۱۳۹۹؛ عباسی و همکاران، ۱۳۹۹؛ موحد و همکاران، ۱۴۰۰؛ San Martín & Herrero, 2012؛ Snieška et al., 2014؛ Tudisca, 2015؛ Barkauskas et al., 2015؛ WTO, 2018؛ Farahani et al., 2021).

همچنین، گردشگری روستایی باهدف توسعه پایدار جوامع محلی و به‌عنوان ابزاری جهت توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و یکی از مهم‌ترین مشاغل مدرن در مناطق روستایی می‌باشد (شاردری و همکاران، ۱۳۹۸؛ رحیمی‌نژاد، ۱۳۹۸؛ کریم‌زاده و ولایی، ۱۴۰۰؛ نظری سرمازه و صیدائی، ۱۴۰۰؛ Martínez et al., 2019؛ Wang & Yotsumoto, 2019؛ Hateftabar, 2020) و توانایی آن در اشتغال‌زایی پایدار، افزایش درآمد، ارزآوری و بهبود سطح زندگی مردم، چشم‌گیر بوده است (امیدوار، ۱۳۹۶؛ روزبهنی، ۱۳۹۸؛ روزبهنی و همکاران، ۱۳۹۹؛ Martínez et al., 2019) و یکی از راه‌های در دسترس برای کاهش فقر در مناطق محروم می‌باشد (رحیمی‌نژاد، ۱۳۹۸؛ WTO, 2018). همین‌طور، بخش گردشگری، طی سال‌های اخیر، به بخش جدایی‌ناپذیر راهبردها و عوامل تعیین‌کننده رشد اقتصادی تبدیل شده (Fahimi et al., 2018) و با گسترش کسب‌وکارهای خرد روستایی، اقتصاد پایدار را برای مناطق روستایی به ارمغان آورده است (کریم‌زاده و ولایی، ۱۴۰۰) و غالباً وسیله‌ای در جهت حمایت از محیط‌زیست و فرهنگ روستایی است (نیک‌رفتار و نصرتی‌فر، ۱۳۹۶؛ WTO, 2018).

بر اساس گزارش سازمان جهانی جهانگردی، ایران رتبه دهم جاذبه‌های باستانی و رتبه پنجم جاذبه‌های طبیعی جهان را دارد که به دلیل عدم آماده‌سازی زیرساخت‌ها درآمد ایران از این صنعت، چشم‌گیر نبوده است و سهم ایران از توریسم جهانی بسیار ناچیز می‌باشد (مرادی و همکاران، ۱۳۹۹ و Hateftabar, 2020). همچنین، در سال ۲۰۱۷، از بین ۱۳۶ کشور گردشگری جهان، ایران در رتبه ۹۳، قرار گرفت که زمینه دستیابی به رتبه‌های بهتر از این را دارد (مرادی و همکاران، ۱۴۰۱؛ WTO, 2018). در اقتصاد ایران نیز گردشگری و به‌خصوص گردشگری روستایی می‌تواند با توجه به گوناگونی محیطی و مزیت‌های نسبی موجود در

¹ World Tourism Organization (WTO)

آن به‌عنوان یکی از عرصه‌های تنوع‌بخشی به اقتصاد روستایی مدنظر قرار گیرد. در شرایطی که بسیاری از فعالیت‌های اقتصاد روستایی و سطح درآمد کشاورزی، طی دهه‌های اخیر دچار افول شدید شده و افزایش نرخ بیکاری و در نتیجه خروج نسل جوان و تحصیل کرده از جامعه روستایی، توسعه روستاها را به‌مخاطره انداخته است، اگر توسعه گردشگری به‌طور کامل در نواحی روستایی طرح‌ریزی شود، می‌توان تا حدودی این مناطق را از رکود و انزوا خارج کرد و موجب تنوع فرهنگی و گسترش توسعه روستایی و کشاورزی شد (امیدوار، ۱۳۹۶؛ روزبهبانی، ۱۳۹۸؛ روزبهبانی و همکاران، ۱۳۹۹)؛ اما گردشگری به‌طور عام و گردشگری روستایی به‌طور خاص به‌علت وجود تقاضاهای جدید گردشگران و نیاز به تنوع محصولات و خدمات گردشگری، زمینه‌ای برای توسعه کسب‌وکارها، به‌ویژه کسب‌وکارهای کوچک و متوسط و توسعه کارآفرینی فراهم می‌آورد. به‌همین علت، امروزه کارآفرینی در گردشگری روستایی اهمیت روزافزونی یافته و به‌عنوان نیروی محرکه این صنعت موردتوجه قرار گرفته است (نیک‌رفتار و نصرتی-فر ۱۳۹۶؛ رضایی و همکاران، ۱۳۹۷؛ شاردری و همکاران، ۱۳۹۸؛ نظری‌سرمازه و صیدائی، ۱۴۰۰؛ Lordkipanidze, et al., 2005). همچنین، باید گفت که بزرگ‌ترین صنعت عصر حاضر برای تداوم، نیازمند تفکر خلاقانه و کارآفرینی است و در مقابل بستر منحصربه‌فردی را برای ایجاد اشتغال و کارآفرینی به‌ویژه در مناطق روستایی فراهم ساخته و نقش به‌سزایی در شکوفایی مناطق روستایی و رهایی از بن‌بست محرومیت دارد (عسگری و همکاران، ۱۳۹۷؛ نظری‌سرمازه و صیدائی، ۱۴۰۰؛ Ateljjevic & Page, 2017).

کارآفرینی روستایی در مقاصد گردشگری می‌تواند زمینه را برای مشارکت ساکنان در روند توسعه گردشگری فراهم کند و تلفیق مناسب دقیق گردشگری و کارآفرینی ضمن پاسخگویی به نیازهای روستاییان، موجب توسعه پایدار گردشگری روستایی می‌شود (سلیمی‌سبحان و همکاران، ۱۳۹۷؛ موحد و همکاران، ۱۴۰۰). می‌توان گفت که کارآفرینی گردشگری روستایی راهکاری جدید در نظریه‌های توسعه برای توانمندسازی و ظرفیت‌سازی در مناطق روستایی برای کاهش شکاف بین شهر و روستا، کاهش فقر، ایجاد برابری اقتصادی، اجتماعی، محیطی و نهادی و ابزاری مهم برای رسیدن به توسعه پایدار بوده و به‌عنوان یک راهبرد نوین برای توسعه مناطق روستایی، مطرح‌شده است و به‌علت ماهیت اشتغال‌زایی بالا، می‌تواند برای روستاییان اشتغال مولد و برای بیکاران فصلی، اشتغال موقت ایجاد نماید و ماندگاری در روستا را تسهیل نماید (کرد و آبتین، ۱۳۹۲؛ سهرابی‌وفا، ۱۳۹۲؛ رکن‌الدین افتخاری و همکاران، ۱۳۹۳؛ مرادی، ۱۳۹۵؛ فراهانی و همکاران، ۱۳۹۷؛ خسروی و همکاران، ۱۳۹۸؛ روزبهبانی و همکاران، ۱۳۹۹؛ نوراله‌زاده و همکاران، ۱۴۰۰). کارآفرینی و گردشگری روستایی با توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و بالا بردن استانداردهای زندگی می‌تواند بخش عمده‌ای از مشکلات روستایی همچون فقر، بیکاری و افزایش مهاجرت را برطرف کند (امیدوار، ۱۳۹۶؛ کمال‌زئی، ۱۳۹۶؛ رحیمی‌نژاد، ۱۳۹۸؛ Christos et al., 2014). باوجود اهمیت بالای کارآفرینی گردشگری روستایی (Audretsch & Keibach, 2008؛ Acs et al., 2012؛ Noseleit, 2013) و تأکید بر توسعه کارآفرینی بر اساس مزیت‌های منطقه‌ای و استانی (محمدی و همکاران، ۱۳۹۹؛ نظری‌سرمازه و صیدائی، ۱۴۰۰) و توجه به کارآفرینی و گردشگری در برنامه‌های سوم، چهارم، پنجم و ششم توسعه کشور (کریم‌زاده و همکاران، ۱۳۹۵؛ کریم‌زاده و ولایتی، ۱۴۰۰)، هنوز کمبود مطالعات عملیاتی در آن احساس می‌شود (سجاسی قیداری و همکاران، ۱۳۹۳). بر این اساس، توجه جدی به کارآفرینی گردشگری روستایی مورد نیاز است؛ زیرا برای دستیابی به پایداری روستایی، باید کارآفرینی گردشگری روستایی مطابق با شرایط زمانی و فضایی حاکم بر روستاها برنامه‌ریزی و اجرا شود (Salehi Kakhki et al., 2019)؛ بنابراین، ایجاد و توسعه گردشگری در نواحی روستایی از یک‌سو می‌تواند نقش مهمی در متنوع‌سازی اقتصاد جوامع روستایی داشته باشد و زمینه را برای توسعه پایدار روستایی، فراهم کند و از سوی دیگر، وسیله‌ای برای تحرک رشد اقتصاد ملی، به‌شمار آید (شریف‌زاده و مرادی‌نژاد، ۱۳۸۱؛ حیدری‌ساربان و حاجی‌حیدری، ۱۳۹۶؛ نیک‌رفتار و نصرتی‌فر ۱۳۹۶؛ Hateftabar, 2020).

با توجه به اهمیت مسئله، یکی از رویکردهای اصلی دولت در راستای رفع محرومیت، ایجاد محرک‌های توسعه و تحقق اهداف تعیین شده در سند چشم‌انداز بیست‌ساله کشور، برای بهره‌گیری از توان مناطق محروم، ثبت روستاهای مقوله گردشگری است و تاکنون ۳۸۰ روستای هدف گردشگری در کشور به ثبت رسیده که سهم استان کرمانشاه ۱۲ روستا و منطقه ریجاب ۲ روستا می‌باشد (کرانی، ۱۳۹۹). از طرفی استان کرمانشاه به دلیل جاذبه‌های گردشگری متعدد و تنوع اقلیمی کم‌نظیر آن، یکی از ۵ استان برتر کشور، در زمینه گردشگری است و تقریباً نیمی از گردشگران استان کرمانشاه، از روستاهای هدف گردشگری در این استان بازدید می‌کنند (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵؛ مرادی و همکاران، ۱۳۹۹)؛ به همین خاطر، در سال‌های اخیر برخی از روستاهای این استان در حال ارائه خدمات گردشگری می‌باشند؛ اما با وجود پتانسیل بالای مناطق روستایی، روستاهای هدف گردشگری استان کرمانشاه با مشکلاتی از قبیل: کم‌رنگ شدن جاذبه‌های فرهنگی روستا، عدم امکانات زیربنایی و رفاهی، عدم وجود شبکه اطلاع‌رسانی صحیح و به موقع، عدم حمایت و توجه کافی دولت، عدم مشارکت مردم روستا در برنامه‌ریزی‌های طرح گردشگری، تعصبات قومی و مذهبی، تغییرات اقلیمی، عدم وجود اطلاعات دقیق آماری در رابطه با تعداد گردشگران و عدم انجام پژوهش‌های متعدد علمی در زمینه گردشگری، گردشگری روستایی و کارآفرینی گردشگری روستایی، مواجه می‌باشند (قبادی، ۱۳۸۹؛ مرادی و همکاران، ۱۴۰۱). بی‌تردید، عوامل گوناگونی در موفقیت گردشگری روستایی و کارآفرینی دخالت دارند که نبود آن‌ها توسعه گردشگری روستایی و کارآفرینی را با چالش‌های متعددی مواجه می‌کند. بر همین اساس، شناسایی عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری روستایی و کارآفرینی از پیش‌شرط‌های اساسی برای برنامه‌ریزی توسعه روستایی و توسعه ملی به شمار می‌رود و نقش مهمی در برنامه‌ریزی راهبردی دولت‌ها در مناطق روستایی خواهد داشت. به دلیل مشکلات منطقه و نبود شناخت دقیق و علمی از قابلیت‌ها و برنامه‌ریزی نظام‌مند و جامع در بهره‌برداری معقول از قابلیت‌های موجود و نهفته در آن، تاکنون در مسیر جذب هر چه بیشتر گردشگر و دستیابی به توسعه‌ای پایدار، از این قابلیت‌ها بهره‌گیری نشده است و در دهستان ریجاب نیز، تاکنون پژوهش‌هایی در ارتباط با ارزیابی پتانسیل‌ها و منابع گردشگری (محمودی و مهدوی، ۱۳۹۴؛ تقدیسی و همکاران، ۱۳۹۳؛ علایی طالقانی و جلیلیان، ۱۳۹۱)، اثرات گردشگری بر توسعه روستایی (کمانگر و داودی، ۱۴۰۰؛ اعظمی و همکاران، ۱۳۹۵)، بازاریابی گردشگری (حیدری و همکاران، ۱۳۹۸)، راهبردهای توسعه گردشگری روستایی (مدیری و همکاران، ۱۳۹۰؛ کرانی، ۱۳۹۹)، اثرات توسعه گردشگری (زرافشانی و همکاران، ۱۳۹۲؛ گراوندی و همکاران، ۱۳۹۰) و مدل توسعه بوم‌گردی (مرادی و همکاران، ۱۳۹۹؛ ۱۴۰۱)، انجام یافته است؛ اما در زمینه کارآفرینی گردشگری روستایی، در سطح دهستان ریجاب، مطالعه‌ای صورت نگرفته است. به همین دلیل، مطالعه حاضر به دنبال شناسایی و تحلیل عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی گردشگری در روستاهای دهستان ریجاب، برای ورود بیشتر گردشگران به روستاهای این دهستان، می‌باشد. دهستان ریجاب با وسعت ۱۲۰ کیلومتر، در غرب استان کرمانشاه واقع شده است و به‌عنوان یکی از مناطق نمونه در زمینه گردشگری روستایی، مطرح می‌باشد؛ چراکه توانمندی‌ها و قابلیت‌های گردشگری فراوانی دارد. همچنین، به دلیل موقعیت ویژه دهستان ریجاب در استان کرمانشاه و قرار گرفتن در مسیر راه ارتباطی کر بلا و به‌خاطر دارا بودن جاذبه‌های تاریخی (قلعه یزدگرد، قلعه ساسانی و مسجد عبدالله ابن عمر)، باستانی، فرهنگی، مذهبی (وجود امامزاده‌ها و بقاع متبرکه)، جاذبه‌ها، چشم‌اندازها و مناظر طبیعی (وجود جنگل‌های بکر فراوان، رودخانه و چشمه‌ها و کوهستان‌های پوشیده از درختان جنگلی کهن‌سال و جنگل‌های طبیعی بلوط، رودخانه الوند و آبشار پیران) و قابلیت‌های متفاوتی که این دهستان در جذب گردشگر دارد، انواع و اشکال متنوعی از گردشگری را به نمایش می‌گذارد و می‌تواند، قطب مهم گردشگری روستایی باشد و نقش مهمی در پویایی و تحرک اقتصادی خود و دیگر روستاهای منطقه، ایفا کند. این در حالی است که با وجود جاذبه‌های متنوع گردشگری در سطح دهستان ریجاب، هنوز به‌طور پهنه از طبیعت بکر و استعدادهای بی‌نظیر آن بهره‌گرفته نشده است. با عنایت به موارد فوق و منافع کلانی که این صنعت در بخش‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، مذهبی، تاریخی و محیطی برای منطقه به‌همراه دارد، لزوم توجه بیشتر به آن

مشخص و انجام چنین پژوهشی، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر دارد. در این راستا، پژوهش حاضر درصدد است با شناسایی و تحلیل اثرات کارآفرینی گردشگری بر توسعه نواحی روستایی دهستان ریجاب در استان کرمانشاه، زمینه را برای جذب هرچه بیشتر گردشگران به روستاهای دهستان ریجاب فراهم کند.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

توسعه روستایی

توسعه روستایی یکی از جنبه‌های برنامه‌ریزی ملی است که به دنبال بهبود کیفیت زندگی جامعه محلی به منظور دستیابی به توسعه پایدار است. هدف توسعه روستایی بهبود معیشت با اجرای توسعه همه‌جانبه برای مناطق روستایی است که اکثریت مردم در فقر زندگی می‌کنند (Iorio & Corsale, 2010). مختار (Mukhtar, 2009) توسعه روستایی را فرآیندی برای بهبود شرایط زندگی روستاییان از طریق ایجاد اشتغال و توسعه کارآفرینی در مناطق روستایی می‌داند. درحالی‌که جها و جها (Jha & Jha, 2008) توسعه روستایی را به‌عنوان فرآیند توسعه و استفاده از منابع انسانی، طبیعی، فناوری‌ها، امکانات زیربنایی، نهادها و سازمان‌ها برای بهبود کیفیت زندگی در مناطق روستایی تعریف می‌کنند؛ بنابراین، یکی از راهبردهای کاهش فقر در مناطق روستایی، مشارکت جوامع محلی در بخش گردشگری، به‌خصوص گردشگری روستایی می‌باشد (Sharif & Tuan Lonik, 2017).

گردشگری در یک کلیت، دربرگیرنده چرایی از سرمایه، انسان، فرهنگ و کنش متقابل میان آن‌ها است که در مناطق مختلف، اثرات گوناگونی را بر جای می‌گذارد (تقدیسی و همکاران، ۱۳۹۳؛ شاطریان و همکاران، ۱۳۹۶؛ مولایی و همکاران، ۱۳۹۹؛ کمانگر و داودی، ۱۴۰۰) و گردشگری روستایی، به‌عنوان یکی از راهبردهای توسعه روستایی (اکبریان رونیزی و بدری، ۱۳۹۴)، از نیمه دوم قرن بیستم به‌صورت رسمی در ادبیات توسعه روستایی وارد شد (خانی و همکاران، ۱۳۹۳) و در چند دهه اخیر برای متنوع ساختن اقتصاد روستایی و توسعه پایدار روستایی مطرح‌شده است (Hateftabar, WTO, 2018). اکثر کشورهای جهان این نوع گردشگری را به‌عنوان راهبردی نوین برای توسعه اجتماعی و اقتصادی، احیا و بازسازی نواحی روستایی، مدنظر قرار داده‌اند. این امر به‌ویژه در کشورها و مناطقی که گزینه‌های محدودی برای توسعه دارند، بیشتر موردتوجه قرار گرفته است (امیدوار، ۱۳۹۶؛ روزبهبانی، ۱۳۹۸؛ روزبهبانی و همکاران، ۱۳۹۹). به اعتقاد بسیاری از صاحب‌نظران، توسعه گردشگری روستایی ازجمله فعالیت‌هایی است که می‌تواند برخی مشکلات عمده (همچون بیکاری، فقر، درآمد پایین و فقدان تنوع اقتصادی) مناطق روستایی را برطرف کند و در سایر جنبه‌های زندگی روستاییان نیز تأثیری مثبت بر جای گذارد (کرمی و همکاران، ۱۳۹۲؛ کریم‌زاده و ولایی، ۱۴۰۰؛ Sharply, 2002). از طرفی لولوف و همکاران (Luloff et al., 1994)، گردشگری و استفاده از فرصت‌های کارآفرینی را به‌عنوان یکی از محبوب‌ترین استراتژی‌های توسعه روستایی غیرسنستی، می‌دانند؛ چراکه گردشگری روستایی در توانمندسازی مردم محلی و توسعه منابع انسانی، تنوع‌بخشی اقتصادی و رشد آن، خلق فرصت‌های شغلی، حل معضل بیکاری، ارتقای استانداردهای زندگی از طریق تامین خدمات اجتماعی و پرکردن شکاف بین نواحی شهری و روستایی در زمینه‌های مختلف و کاهش مهاجرت روستایی به کلان‌شهرها می‌تواند نقش به‌سزایی داشته باشد (مهدوی و همکاران، ۱۳۸۷؛ روزبهبانی، ۱۳۹۸؛ عباسی و همکاران، ۱۳۹۹؛ موحد و همکاران، ۱۴۰۰؛ Farahani et al., 2021)؛ بنابراین، می‌توان انتظار داشت که صنعت گردشگری روستایی نه‌تنها باعث رشد اقتصادی و تنوع فعالیت‌های روستایی می‌شود (Hateftabar, WTO, 2018)؛ بلکه با جذب مازاد نیروی انسانی، به ایجاد اشتغال و درآمدزایی برای ساکنان روستاها، کمک کند و بدین ترتیب، فرصتی برای توسعه همه‌جانبه قلمداد می‌شود (صییده و اشراقی سامانی، ۱۳۹۵). براین اساس، گردشگری روستایی موجب ایجاد تغییراتی در محیط زندگی جوامع روستایی می‌شود که این امر موجب تشویق و حمایت

ساکنین محلی از توسعه گردشگری و کارآفرینی در منطقه می‌شود (رکن‌الدین افتخاری و همکاران، ۱۳۹۳؛ سلیمی‌سبحان و همکاران، ۱۳۹۷؛ موحد و همکاران، ۱۴۰۰).

کارآفرینی گردشگری روستایی

گسترش صنعت گردشگری به‌عنوان یکی از ابزارهای اصلی توسعه در هر ناحیه به‌خصوص نواحی روستایی است. از آنجاکه گردشگری عمدتاً دربرگیرنده کسب‌وکارهای کوچک اقتصادی است (کریم‌زاده و ولایتی، ۱۴۰۰). ضرورت نقش کارآفرینان گردشگری برای توسعه گردشگری روستایی محرز می‌باشد؛ بنابراین، تشویق و ترجیح کارآفرینی منجر به توسعه مناطق روستایی می‌گردد. تجربه تحقیقاتی بسیاری از کشورها نشان داده است که متنوع‌سازی اقتصاد روستایی و تعیین راهبردهای جایگزین مانند گردشگری، فرصت‌های شغلی متعددی را در سکونتگاه‌های روستایی به‌وجود می‌آورد (قنبری و همکاران، ۱۳۹۴؛ روزبهانی و همکاران، ۱۳۹۹؛ عباسی و همکاران، ۱۳۹۹؛ Farahani et al., 2021). در این زمینه کانويز (Canoves, 2004)، بیان می‌دارد که گردشگری روستایی در کشورهای گوناگون از ویژگی‌های متعددی برخوردار است و با توجه به اهمیتی که در توسعه اقتصادی و نیز متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در مناطق روستایی دارد، در سطوح محلی، منطقه‌ای و ملی موردتوجه برنامه‌ریزان قرار می‌گیرد (رضوانی و بیات، ۱۳۹۳؛ عنابستانی و همکاران، ۱۳۹۶؛ فراهانی و همکاران، ۱۳۹۷؛ شاردری و همکاران، ۱۳۹۸؛ Tudisca, 2015؛ Barkauskas, et al., 2015؛ WTO, 2018؛ Hateftabar, 2020) و برای بسیاری از کشورها و مناطق، گردشگری یک گزینه کارآفرینی دیگر است که می‌تواند با ظرفیت‌های خاص اجتماعی مرتبط باشد. مزایای کارآفرینی گردشگری به‌ویژه در مناطق روستایی با دسترسی به منابع، قابلیت دسترسی کوتاه و بلندمدت، درجه تازگی و ارتباط آن‌ها، مرتبط است (Soare et al., 2017). در این راستا، کارآفرینی گردشگری روستایی و بوم‌گردی با ایجاد اشتغال و درآمد به پویایی اقتصاد روستایی کمک کرده و از حجم مهاجرت به شهرها می‌کاهد. به‌عبارت‌دیگر، با برنامه‌ریزی مناسب و منطبق با شرایط می‌توان از این راهبرد جهت ثبات اقتصادی و جمعیتی روستاها استفاده کرد (عسگری و همکاران، ۱۳۹۷).

در بخش گردشگری روستایی، نقش کارآفرینی به‌دلیل کمک بالقوه این بخش در رشد مناطق روستایی بسیار مهم می‌باشد. به این دلیل که کارآفرینی می‌تواند ابزار، یا حداقل یک روش مفید را برای توسعه بیشتر مقاصد گردشگری ارائه دهد. در این مفهوم، کارآفرینی توانایی پیدا کردن ترکیبی منحصربه‌فرد از منابع خارج از کشاورزی می‌باشد. برای مثال، این امر می‌تواند با گسترش پایه یک کسب‌وکار روستایی که شامل خدمات گردشگری مربوط به کشاورزی است حاصل گردد؛ بنابراین، کارآفرین روستایی کسی است که از ماندن در مناطق روستایی لذت برده و به توسعه محلی کمک می‌کند. این یک مسئله مهم است؛ زیرا اهداف اقتصادی یک کارآفرین گردشگری روستایی و اهداف اجتماعی توسعه روستایی نسبت به یک بافت غیرروستایی، به‌شدت به هم گره خورده‌اند. به‌همین دلیل، کارآفرینی در مناطق روستایی معمولاً جامعه‌محور بوده و تأثیر نسبتاً زیادی بر روی جامعه دارد (بابایی، ۱۳۹۹). همچنین، عسگری و همکاران (۱۳۹۷)، بیان می‌دارند که گردشگری و فرصت‌های مربوط به آن در زمینه کارآفرینی، یکی از شناخته‌شده‌ترین راهبردهای توسعه روستایی است؛ چراکه کارآفرینی در گردشگری تنوع درآمدی را برای خانوارهای روستایی به‌منظور مقابله با فشارهای مالی فراهم می‌آورد و گسترش آن می‌تواند فعالیت‌های اقتصادی و مشاغل گوناگونی را در مناطق روستایی به‌وجود آورد (عسگری و همکاران، ۱۳۹۷).

در زمینه کارآفرینی گردشگری روستایی، دوارت (DoArt, 2011)، بیان می‌دارد که جوامع روستایی می‌توانند از طریق فعالیت‌های کارآفرینانه و گردشگری، شرایط اجتماعی و اقتصادی خود را ارتقاء بخشند (بابایی، ۱۳۹۹). همچنین، کارآفرینی گردشگری روستایی، یعنی ایجاد یک سازمان جدید برای ارائه خدمات جدید و یا استفاده از فناوری جدید در محیط روستایی؛ تحقق چنین شکلی از کارآفرینی در مناطق روستایی وابسته به ظرفیت‌ها و توانایی‌های موجود در مناطق روستایی است. در اغلب پژوهش‌ها، در بررسی ظرفیت‌ها و عوامل تأثیرگذار بر توسعه کارآفرینی روستایی به ظرفیت‌های اجتماعی، اقتصادی و محیطی

تأکید می‌شود؛ درحالی‌که از دیدگاه لوردکیپانیدزه و همکاران (LordKipanidze, et al. 2005)، توسعه کارآفرینی روستایی به ظرفیت‌های فرهنگی، اجتماعی، محیطی و زیرساختی، اقتصادی و نهادی بستگی دارد (صادق‌لو و همکاران، ۱۳۹۶). همچنین، آلجویک و پیچ (Ateljevic & Page, 2017)، معتقدند از دیدگاه کارآفرینی، گردشگری موضوع خاصی است و درک آن نسبت به دیگر بخش‌های صنعتی برحسب شناسایی فرصت‌های کارآفرینانه و فرآیند تبدیل آن‌ها به یک محصول قابل‌مصرف گردشگری متفاوت است. در فرآیند کارآفرینی گردشگری تعداد زیادی ذی‌نفع بانگیزه‌های فردی جداگانه، برای یک رویکرد هماهنگ شده وجود دارد که قسمت مهمی از اقتصاد را با در نظر گرفتن ارزش‌های محیط‌زیستی، اجتماعی و فرهنگی از طریق یک استراتژی که بر روی یک محصول اقتصادی متمرکز است، توسعه می‌دهند. با این‌که گردشگری یک بخش باارزش برای سرمایه‌گذاران و کارآفرینان است، اما مفهوم کارآفرینی گردشگری هنوز به‌درستی درک نشده است. مطالب موجود در این حوزه مشخص می‌کند که رفتار کارآفرینانه اندکی در این بخش وجود دارد، اما واقعیت چیز دیگری را می‌گوید. صنعت گردشگری یک صنعت حاصلخیز برای کسب‌وکارهای کارآفرینانه است (محمودزاده و ارجمندیان، ۱۳۹۶؛ بابایی، ۱۳۹۹). نتایج پژوهش‌های مختلف نشان داده است که یکی از مهم‌ترین اهداف توسعه بخش گردشگری و درنهایت، توسعه اقتصادی ایجاد اشتغال و مهم‌ترین شیوه و ابزار آن کارآفرینی است و در حقیقت ترویج کارآفرینی گردشگری سبب کاهش بیکاری در این بخش اقتصادی شده و منجر به افزایش بهره‌وری افراد و منابع و به‌تبع افزایش درآمد مردم می‌شود. اگرچه کارآفرینی گردشگری تنها راه‌حل اشتغال‌زایی و افزایش درآمدهای این بخش نیست، اما یکی از بهترین و بهره‌ورترین نوع آن است (حسام و همکاران، ۱۳۹۵).

پیشینه پژوهش

در زمینه گردشگری، گردشگری روستایی و کارآفرینی گردشگری روستایی، پژوهش‌های گوناگونی در نواحی مختلف (داخل و خارج کشور) انجام گرفته و هرکدام از این پژوهش‌ها با توجه به هدف مطالعه خود و شرایط خاص آن منطقه، به نتایج متفاوتی دست یافته‌اند و منعکس‌کننده بعضی از مسائل و مشکلات گردشگری، گردشگری روستایی و کارآفرینی گردشگری روستایی، بوده‌اند. این مسائل و مشکلات و عباراتند از: ارزیابی پتانسیل‌ها و منابع گردشگری (قدرت‌زاده، ۱۳۹۸؛ محمودی و مهدوی، ۱۳۹۴؛ تقدیسی و همکاران، ۱۳۹۳؛ علایی طالقانی و جلیلیان، ۱۳۹۱)، اثرات گردشگری بر توسعه روستایی (کمانگر و داودی، ۱۴۰۰؛ اعظمی و همکاران، ۱۳۹۵؛ قدیری معصوم و همکاران، ۱۳۹۴؛ گودرزی و جمعه‌پور، ۱۳۹۴؛ جلالیان و همکاران، ۱۳۹۴؛ قربانی و همکاران، ۱۳۹۳؛ استایلیدیس و تریزیدو (Stylidis & Terzidou, 2014)؛ عارف (Aref, 2011))، بازاریابی گردشگری (حیدری و همکاران، ۱۳۹۸)، راهبردهای توسعه گردشگری روستایی (کرانی، ۱۳۹۹؛ مدیری و همکاران، ۱۳۹۰)، اثرات توسعه گردشگری روستایی (کریم‌زاده و ولایتی، ۱۴۰۰؛ بیات و بدری، ۱۳۹۶؛ اکبریان رونیزی و بدری، ۱۳۹۴؛ زرافشانی و همکاران، ۱۳۹۲؛ گراوندی و همکاران، ۱۳۹۰؛ بارکاسکاس و همکاران (Barkauska et al., 2015)؛ هوانگ و لی (Hwang & Lee, 2015))، عوامل موثر بر توسعه کارآفرینی گردشگری روستایی (موحد و همکاران، ۱۴۰۰؛ کرمی و علی‌یاری، ۱۴۰۰؛ شاردری و همکاران، ۱۳۹۸؛ سلیمی‌سیحان و همکاران، ۱۳۹۷؛ فراهانی و همکاران، ۱۳۹۷؛ هارپا (Haarpa, 2017)؛ توسی و همکاران (Toosi et al., 2015)؛ لبه و همکاران (Lebe et al., 2014)؛ دراگولانسکو و دروتو (Dragulanescu & Drutu, 2012) و لی و هسیه (Lee & Hsieh, 2016))، موانع توسعه کارآفرینی گردشگری روستایی (فراهانی و همکاران (Farahani et al., 2021)) و مدل توسعه بوم‌گردی (مرادی و همکاران، ۱۴۰۱ و ۱۳۹۹).

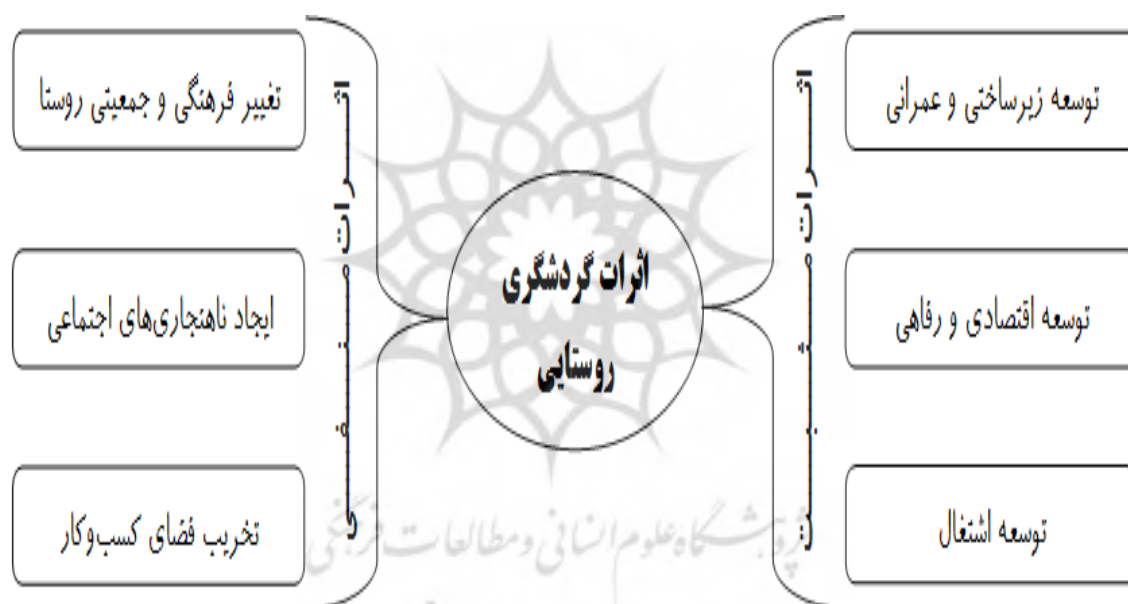
کریم‌زاده و ولایتی (۱۴۰۰)، در تحلیل نقش توسعه گردشگری در رونق کسب‌وکارهای خرد روستایی دهستان باروق، شهرستان میان‌دوب، نشان دادند که زمینه‌های مختلفی برای ایجاد کسب‌وکارهای جدید در بخش‌های کشاورزی، صنعت، خدمات و گردشگری در محدوده مورد مطالعه وجود دارد، اما مهم‌ترین زمینه ایجاد کسب‌وکار، در این منطقه، توسعه مشاغل خدماتی و فرآوری محصولات کشاورزی است؛ به طوری که بین گسترش گردشگری روستایی و ایجاد کسب‌وکارهای خرد در ابعاد اقتصادی،

اجتماعی، کالبدی و زیست‌محیطی، رابطه معناداری وجود دارد. موحد و همکاران (۱۴۰۰)، در پژوهشی اثربخشی کارآفرینی بر مولفه‌های اقتصادی روستاهای مقصد گردشگری بخش الموت قزوین را بررسی کردند. نتایج پژوهش نشان داد که فعالیت‌های کارآفرینی دارای تنوع مطلوبی می‌باشند و می‌تواند بر کلیه بخش‌های اقتصادی مقاصد روستایی تأثیرگذار باشند. همچنین، کرمی و علی‌یاری (۱۴۰۰)، به بررسی عوامل و مؤلفه‌های مؤثر بر کارآفرینی در سطح نواحی روستایی شهرستان شیراز پرداختند. نتایج نشان داد که وضعیت اقتصادی، سطح دانش، وضعیت اجتماعی، وضعیت محیطی، حس مکان، نوآوری و عمل‌گرایی، سن پاسخگو و سطح سواد، از مهم‌ترین عوامل اثرگذار بر سطح کارآفرینی روستاییان منطقه مورد مطالعه محسوب می‌شود. نتایج مطالعه کمانگر و داودی (۱۴۰۰)، با عنوان نقش گردشگری بر توسعه مناطق مرزی استان کرمانشاه (مطالعه موردی: منطقه اورامانات)، نشان داد که بین گردشگری و ایجاد فرصت‌های شغلی جدید در مناطق مرزی اورامانات، افزایش درآمد ساکنین مناطق مرزی، توسعه صنایع دستی و بومی منطقه مرزی اورامانات و کاهش نرخ بیکاری در منطقه مرزی اورامانات در سطح ۹۹ درصد رابطه مثبت و معنی‌دار وجود دارد. شاردری و همکاران (۱۳۹۸)، در پژوهشی با عنوان تحلیل عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی گردشگری روستایی در شهرستان چابهار، بیان داشتند که عوامل فردی، ساختاری، پشتیبانی، حمایتی و محیطی بر توسعه گردشگری روستایی تأثیر معناداری دارند؛ اما تأثیر معنادار عامل اجتماعی و فرهنگی تأیید نشد. همچنین، نتایج این پژوهش نشان داد که عوامل ساختاری بیشترین تأثیر را بر توسعه کارآفرینی گردشگری روستایی شهرستان چابهار دارد و عوامل فردی، محیطی، پشتیبانی و حمایتی و اجتماعی و فرهنگی در درجات بعدی اهمیت قرار دارد. قدرت‌زاده (۱۳۹۸)، به ارزیابی ظرفیت‌های کارآفرینی اقامتگاه‌های بوم‌گردی شهر شیراز پرداخته است. نتایج این مطالعه نشان داد که مؤلفه‌های کیفیت خدمات (محتوا، زمینه و رفتار) بر تمایل به بازگشت گردشگران به اقامتگاه‌های بوم‌گردی تأثیر مستقیمی دارند. یافته‌های مطالعه سلیمی - سبحان و همکاران (۱۳۹۷)، با عنوان تحلیل اثرات کارآفرینی بر توسعه پایدار گردشگری روستایی شهرستان اردبیل، نشان داده است که کارآفرینی روستایی بر محیط اجتماعی روستایی و حمایت ساکنان از گردشگری پایدار روستا، تأثیر مثبت و معنادار دارد. همچنین، مشخص شد که محیط اجتماعی روستایی بر حمایت ساکنان از توسعه پایدار گردشگری مؤثر بوده و محیط اجتماعی روستا در رابطه بین کارآفرینی روستایی با توسعه پایدار گردشگری به‌عنوان نقش میانجی، اثری مثبت و معنادار دارد. نتایج مطالعه فراهانی و همکاران (۱۳۹۷)، با عنوان تحلیل عوامل مؤثر بر کارآفرینی گردشگری روستایی در دهستان زوارم شهرستان شیروان، نشان داد که عوامل اقتصادی، اجتماعی، طبیعی، اکولوژیکی و سازمانی در ایجاد فضای گردشگری روستایی تأثیرگذار است و ضعف شرایط فردی، تأثیری منفی در ایجاد فضای کارآفرینی گردشگری دارد؛ به‌گونه‌ای که حتی می‌توان آن را به‌عنوان یک مانع تأثیرگذار تلقی کرد. بیات و بدری (۱۳۹۶)، تحقیقی با عنوان تحلیل ادراک ساکنان محلی از اثرات گردشگری روستایی شهرستان ملایر (مورد: روستاهای حوضه آبریز رودخانه کلان) انجام دادند. نتایج پژوهش بیانگر اثرات مثبت گردشگری در ابعاد اقتصادی، محیطی (کالبدی و فضایی) و اجتماعی و اثرات منفی گردشگری در ابعاد محیط‌زیستی، اجتماعی و امنیتی و فرهنگی بود. اکبریان رونیزی و بدری (۱۳۹۴)، در بررسی آثار توسعه گردشگری بر روستاهای منطقه لواسانات تهران، متغیرهای محیطی و اجتماعی را در کنار متغیرهای اقتصادی شامل ایجاد اشتغال، تنوع فرصت‌های شغلی اشتغال برای زنان، ایجاد درآمد برای ساکنان، بهبود وضعیت اقتصادی، کاهش فقر و سرمایه‌گذاری در روستا و افزایش قیمت کالا و خدمات اشاره کرده است. قدیری معصوم و همکاران (۱۳۹۴)، اثرات اکوتوریسم بر توسعه پایدار روستای ده بالای دهستان شیرکوه استان یزد را از منظر شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و زیست‌محیطی بررسی کردند. نتایج این مطالعه حاکی از آن بود که متغیرهای اقتصادی شامل اشتغال‌زایی، بهبود درآمد، افزایش قیمت زمین و اجناس، گسترش سوداگری زمین، افزایش ساخت و ساز، بهبود کمی و کیفی صنایع دستی تغییر الگوی کشت و تغییر در ترکیب دام می‌باشد. گودرزی و جمعه‌پور (۱۳۹۴)، در بررسی نقش گردشگری در رفع فقر و توسعه پایدار اجتماع محلی روستای شهرک ولیعصر مرودشت، به عوامل و متغیرهای اقتصادی بهبود معیشت، اشتغال

مستقیم و غیرمستقیم زیرساخت‌ها، دسترسی به مراکز درمانی، رونق محصولات کشاورزی، افزایش قیمت زمین و مواد غذایی و مهاجرت اشاره کرده است. جلالیان و همکاران (۱۳۹۴)، در بررسی اثرات توسعه گردشگری بر روستای هجیج از طریق روش تحلیل عاملی، شش عامل مهم را شناسایی کردند. از دید این پژوهشگران، اثرات مثبت گردشگری روستایی عبارت بودند از: توسعه اقتصادی، رفاه اجتماعی، توسعه خدماتی کالبدی و اثرات منفی گردشگری روستایی، شامل تخریب هویت فرهنگی، تبعات زیست‌محیطی و افزایش هزینه‌های زندگی بود. قربانی و همکاران (۱۳۹۳)، در ارزیابی اثرات منفی گردشگری در روستای کندوان، به متغیرهای اقتصادی همانند ایجاد شکاف درآمدی، افزایش هزینه‌های زیرساخت‌ها و خدمات، جابه‌جایی نیروی کار، فصلی شدن درآمد خانوار، افزایش قیمت کالاها و اجناس و افزایش قیمت زمین و مسکن اشاره کرده‌اند.

فراهانی و همکاران (Farahani et al., 2021)، در ارزیابی موانع توسعه کارآفرینی گردشگری مناطق روستایی شهرستان چالدران، پنج دسته موانع شناسایی کردند که عبارتند از: موانع فردی، موانع اقتصادی، موانع اجتماعی و فرهنگی، موانع کالبدی و موانع سازمانی. همچنین، هر پنج بُعد مورد بررسی دارای ضریب همبستگی مثبت با موانع کارآفرینی گردشگری می‌باشند. هارپا (Haarpa, 2017)، در مطالعه خود به تحلیل مسائل و عوامل کلان اقتصاد رقابتی که بر کارآفرینی روستایی تأثیر می‌گذارند پرداخت و بیان داشت که چهار عامل داشتن استراتژی، ساختار سازمانی، تقاضا و حمایت صنایع از نواحی روستایی، می‌تواند باعث توسعه کارآفرینی در نواحی روستایی شوند. لی و هسیه (Lee & Hsieh, 2016)، در پژوهشی با عنوان شاخص‌های پایدار گردشگری در منطقه ویت‌لند تایوان، ۱۴۱ شاخص را در سلسله مراتب پایدار گردشگری برای توسعه کارآفرینی آن منطقه، شناسایی کردند و در میان شاخص‌های شناسایی شده، احترام به فرهنگ سنتی محلی با ۸/۷ درصد، رتبه اول را به خود اختصاص داده است. بارکاسکاس و همکاران (Barkausksa et al., 2015)، در تحلیل عوامل محیطی مؤثر بر توسعه گردشگری روستایی، بیان داشتند که عوامل محیطی مؤثر بر توسعه گردشگری روستایی، عبارتند از: عامل اقتصادی، عامل فرهنگی و اجتماعی، عامل طبیعی و اکولوژی، عامل سیاسی و قانونی و عامل فناوری. همچنین، عوامل مؤثر بر کارآفرینی روستایی توسط توسی و همکاران (Toosi et al., 2015)، مورد بررسی قرار گرفت و بر اساس نتایج، متغیرهایی مؤثر بر کارآفرینی شامل تمایل به ریسک، میزان درآمد از شغل اصلی، سطح تحصیلات و پیشینه می‌باشند. هوانگ و لی (Hwang & Lee, 2015)، اثر توسعه گردشگری روستایی در کره جنوبی را بر درآمدهای غیرکشاورزی روستاییان مطالعه می‌کنند و نتیجه می‌گیرند که علاقه در حال افزایش در زمینه سرمایه‌گذاری بیشتر در گردشگری روستایی در این کشور سبب افزایش درآمدهای غیرکشاورزی شده است. لبه و همکاران (Lebe et al., 2014)، در یک مطالعه سیستماتیک به منظور ارائه مدلی چندسطحی برای کارآفرینی گردشگری پایدار، به این نتیجه دست‌یافته‌اند که کارآفرینی گردشگری در سطح منطقه‌ای باید دارای نوآوری بوده و سازگاری زیست‌محیطی، اجتماعی و فرهنگی را به همراه داشته باشد و در جهت توسعه پایدار پاسخگوی شاخصه‌ای اقتصادی، اجتماعی و محیطی پایدار باشد. مطالعه استایلیدیس و تریزیدو (Stylidis & Terzidou, 2014)، نشان می‌دهد باوجود این که اثرات اقتصادی مثبتی بر جامعه میزبان وارد می‌شود، اما درعین حال اثرات اجتماعی و زیست‌محیطی گردشگری بیشتر جنبه منفی دارد. دراگولانسکو و دروتو (Dragulanescu & Drutu, 2012)، در بررسی کسب‌وکارهای گردشگری در توسعه اقتصاد محلی، بیان داشتند که در مناطق روستایی، کارآفرینی گردشگری می‌تواند سبب پایداری و ایجاد درآمد محلی شود و از محیط‌زیست و فرهنگ محافظت کند. درنهایت، به این نکته اشاره می‌کنند که همه مناطق برای گردشگری و توسعه مناسب نیستند و برای کاهش و جلوگیری از آسیب‌های زیست‌محیطی، باید کسب‌وکار منطبق بر فضای محلی صورت گیرد. همچنین، براساس مطالعه عارف (Aref, 2011)، گردشگری اثراتی مثبت و منفی بر کیفیت زندگی ساکنان منطقه دارد و از مهم‌ترین اثرات مثبت، می‌توان به رفاه عاطفی، رفاه جامعه، اشتغال و درآمد اشاره کرد. همچنین، گردشگری آثار منفی بر امنیت و سلامتی افراد منطقه داشته است.

با توجه به مبانی نظری و تجربی پژوهش، مشخص گردید که کارآفرینی گردشگری روستایی، اثرات مثبتی را برای مناطق روستایی به همراه دارند، این اثرات مثبت عبارتند از: توسعه اقتصادی، رفاه اجتماعی، توسعه خدماتی کالبدی، توسعه زیرساخت‌ها، فرآوری محصولات کشاورزی، ایجاد کسب‌وکارهای خرد، توسعه صنایع دستی در روستا، تنوع و توسعه مشاغل، ایجاد فرصت‌های شغلی جدید، اشتغال برای زنان، توسعه مشاغل خدماتی، ایجاد درآمد برای ساکنان، کاهش فقر، کاهش و یا جلوگیری از مهاجرت، افزایش سرمایه‌گذاری در روستا، دسترسی به مراکز درمانی و رونق محصولات کشاورزی و از اثرات منفی گردشگری روستایی، می‌توان به عوامل تخریب هویت فرهنگی، تبعات زیست‌محیطی، افزایش هزینه‌های زندگی (افزایش قیمت کالاها و اجناس)، ایجاد شکاف درآمدی، جابه‌جایی زیاد نیروی کار، فصلی شدن درآمد خانوار، افزایش قیمت زمین و مسکن و گسترش سوداگری، اشاره کرد که باید در برنامه‌ریزی‌های صورت گرفته برای مناطق روستایی، مدنظر قرار گیرند. از این‌رو، چارچوب مفهومی پژوهش به‌صورت زیر شکل می‌گیرد (شکل ۱).

شکل ۱. چارچوب مفهومی پژوهش

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از لحاظ هدف کاربردی، به لحاظ گردآوری و تحلیل داده‌ها توصیفی-پیمایشی و جهت‌گیری کلی آن نیز، از نوع پژوهش‌های کمی می‌باشد. برای جمع‌آوری داده‌های پژوهش نیز از روش مطالعه اسناد آماری و مطالعات میدانی منطقه مورد مطالعه، استفاده شد. محدوده مورد مطالعه دهستان ریجاب از توابع شهرستان دالاهو در استان کرمانشاه بود. جمعیت، دهستان ریجاب بر اساس آخرین سرشماری (سال ۱۳۹۵)، ۶۷۰۰ نفر بوده است؛ که شامل ۱۴۱۶ خانوار ساکن در ۱۳ روستای این دهستان است. با استفاده از جدول بارتلت و همکاران (Bartlett, et al., 2001)، تعداد نمونه ۲۵۹ نفر تعیین گردید و به صورت تصادفی خوشه‌ای دو مرحله‌ای با انتساب متناسب برای مطالعه گزینش شدند. ابزار سنجش پژوهش، پرسشنامه‌ای بود که توسط محقق و بر اساس مبانی نظری پژوهش، طراحی شده بود. سطح پایایی پرسشنامه پژوهش با استفاده از روش آلفای کرونباخ برای سنجش گویه‌های مربوط به اثرات مثبت گردشگری در توسعه روستایی (۰/۸۱) و برای اثرات منفی گردشگری در توسعه روستایی (۰/۷۹)، به دست آمد که بیانگر پایایی مناسب داده‌ها بود. جهت بررسی روایی پرسشنامه و بر اساس نتایج آزمون

(KMO) و آزمون بارتلت، داده‌ها برای تحلیل عاملی اثرات گردشگری در توسعه روستایی، مناسب بودند. به‌منظور شناسایی اثرات گردشگری روستایی بر توسعه روستا، از تحلیل عاملی استفاده شد. تجزیه و تحلیل داده‌ها در دو سطح توصیفی (توزیع فراوانی، درصد و میانگین) و استنباطی (تحلیل عاملی)، با استفاده از نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۵ انجام شد. لازم به ذکر است که برای تحلیل اثرات گردشگری روستایی بر توسعه مناطق با در نظر گرفتن شرایط منطقه‌ای، ۳۲ گویه (شامل دو بخش با بررسی اثرات مثبت و منفی گردشگری) تدوین و توسعه یافت و در اختیار روستاییان قرار گرفت تا دیدگاه خود را درباره تأثیر هر کدام از متغیرها در قالب طیف لیکرت (۰، اصلاً، ۱، خیلی کم، ۲، کم، ۳، متوسط، ۴، زیاد و ۵، خیلی زیاد)، بیان کنند و از پاسخگویان خواسته شد تا به هر سوال بر اساس شدت تأثیر، یک عدد از صفر تا پنج اختصاص دهند. به‌منظور تعیین میزان تأثیر هر یک از متغیرها از میانگین استفاده شد.

یافته‌ها

ویژگی‌های جمعیت شناختی

نتایج بررسی ویژگی‌های فردی و اجتماعی روستاییان دهستان ریجاب نشان داد که اکثریت آن‌ها (۴۸/۷ درصد) در رده سنی میان‌سال (۳۸ تا ۵۳ سال) با میانگین سنی ۴۷ سال بودند. ۵۱ درصد از افراد پاسخگویان مرد و ۴۹ درصد از آن‌ها زن بودند. از لحاظ وضعیت تحصیلات نیز ۲۶/۷ درصد بی‌سواد، ۱۵/۳ درصد ابتدایی، ۲۳/۳ درصد راهنمایی، ۱۶ درصد دیپلم، ۶/۷ درصد فوق‌دیپلم و ۱۲ درصد دارای مدرک لیسانس و بالاتر بودند.

شناسایی و دسته‌بندی اثرات مثبت ورود گردشگران

به‌منظور دسته‌بندی اثرات مثبت ورود گردشگران به روستاهای دهستان ریجاب، متغیرهای مورد مطالعه وارد تحلیل عاملی شدند و برای تشخیص مناسب بودن داده‌ها برای تحلیل عاملی از دو شاخص (KMO) و آزمون بارتلت استفاده شد. از آنجاکه شاخص $KMO = 0/77$ و بیش از $0/70$ بود، لذا داده‌ها به‌طور کلی برای تحلیل عاملی مناسب تشخیص داده شدند. همچنین، مقدار آزمون بارتلت $4/481$ بود که در سطح یک درصد معنادار است؛ بنابراین، میزان مناسب بودن داده‌ها با توجه به آماره بارتلت مورد تأیید قرار گرفت (جدول ۱).

جدول ۱. مقدار KMO، ضریب بارتلت و سطح معناداری

KMO	بارتلت	سطح معناداری
۰/۷۷	۳۷۵/۷۴۱	۰/۰۰۰

در فرآیند تحلیل عاملی باتوجه به ملاک کیسر، سه عامل دارای مقدار ویژه بالاتر از یک، استخراج و بر پایه بیشینه واریانس، مرتب شدند. این عامل‌ها به‌همراه مقدار ویژه واریانس تبیین شده در جدول ۲، ارائه شده‌اند. همان‌طور که نتایج جداول ۲ و ۳، نشان می‌دهد اثرات مثبت ورود گردشگران به روستاهای دهستان ریجاب در سه عامل اصلی دسته‌بندی شدند که این سه عامل در کل، ۷۰/۴۶۲ درصد از واریانس کل را تبیین می‌کنند. برای تفسیرپذیر کردن عامل‌ها، از روش چرخش واریامکس استفاده شد. در ماتریس به‌دست‌آمده، هر متغیری که بار بیشتری بر یک عامل داشته باشد، به آن تعلق می‌گیرد. بر این اساس سه عامل استخراج گردید. نتایج نشان داد که عامل توسعه زیرساختی و عمرانی با $35/413$ درصد از تبیین واریانس کل، بیشترین سهم و عامل توسعه و اشتغال با $13/205$ درصد، کمترین سهم را در تبیین واریانس کل (اثرات مثبت ورود گردشگران به روستاهای دهستان ریجاب) دارد (جدول ۲).

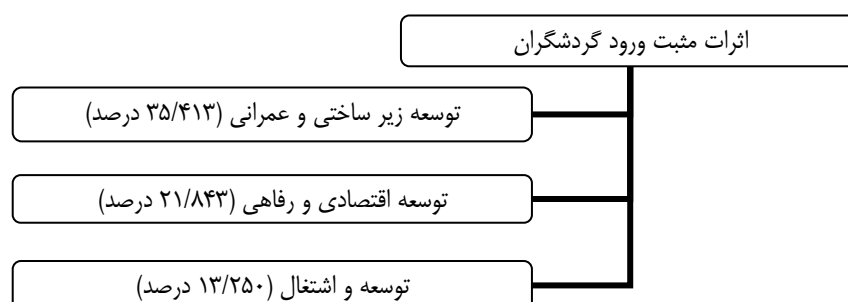
جدول ۲. عوامل استخراج شده همراه با مقادیر ویژه و واریانس تبیین شده پس از چرخش

گویه	مقدار ویژه	درصد واریانس تبیین شده	بعد از چرخش	درصد تجمعی واریانس تبیین شده
۱	۵/۶۶۶	۳۵/۴۱۳	توسعه زیرساختی و عمرانی	۳۵/۴۱۳
۲	۳/۴۹۵	۲۱/۸۴۳	توسعه اقتصادی و رفاهی	۵۷/۲۵۷
۳	۲/۱۱۳	۱۳/۲۰۵	توسعه اشتغال	۷۰/۴۶۲

جدول ۳. متغیرهای مربوط به هر یک از عوامل و مقدار بار عاملی به دست آمده از ماتریس دوران یافته

عامل	متغیرها	میانگین	بار عاملی
توسعه زیرساختی و عمرانی	کمک به توسعه سیستم ارتباطی و مخابراتی	۴/۱۳	۰/۴۳
	کمک به توسعه راه‌های روستایی	۳/۶۳	۰/۷۴
	کمک به بهبود سیستم دفع فاضلاب روستایی	۴/۰۳	۰/۶۳
	کمک به بهبود سیستم دفع زباله روستا	۳/۶۳	۰/۵۹
	توسعه خدمات پزشکی همانند درمانگاه روستایی	۴/۳۳	۰/۷۹
توسعه اقتصادی و رفاهی	کمک به توسعه سکونتگاه‌ها و معابر روستایی	۳/۳۳	۰/۹۵
	تأثیر بر بهبود درآمد اهالی روستا	۳/۱۷	۰/۹۰
	کمک به افزایش احساس تعلق خاطر اهالی نسبت به روستا	۳/۱۷	۰/۷۶
	کمک به بازگشت روستاییان مهاجر	۴/۳۰	۰/۸۲
	کمک به افزایش تنوع محصولات تولیدی روستا	۱/۷۳	۰/۹۴
توسعه اشتغال	ترغیب به استفاده بیشتر از وسایل مدرن برای منازل	۳/۲۰	۰/۹۲
	کمک به افزایش قدرت خرید اهالی	۴/۲۷	۰/۸۲
	کمک به توسعه اشتغال	۴/۳۳	۰/۸۲
	کمک به توسعه کمی و کیفی محصولات کشاورزی روستاها	۳/۰۶	۰/۶۱
	کمک به بهبود اشتغال زنان روستایی	۳/۰۷	۰/۶۵
	کمک به کاهش بیکاری در روستاها	۳/۳۷	۰/۷۷

عامل‌های مرتبط با اثرات مثبت ورود گردشگران به روستاهای دهستان ریجاب در شکل ۲، نمایش داده شده‌اند.

شکل ۲. مدل اثرات مثبت ورود گردشگران به روستاهای دهستان ریجاب

شناسایی و دسته‌بندی اثرات منفی ورود گردشگران

به‌منظور دسته‌بندی اثرات منفی ورود گردشگران به روستاهای دهستان ریجاب از تحلیل عاملی استفاده شد. میزان مناسب بودن داده‌ها با توجه به آماره بارتلت (جدول، ۴) مورد تأیید قرار گرفته است. همان‌طور که نتایج جداول ۵ و ۶ نشان می‌دهد اثرات منفی ورود گردشگران به روستاهای دهستان ریجاب در سه عامل اصلی دسته‌بندی شدند که این سه عامل در مجموع ۷۱/۳۴۷ درصد از واریانس کل را تبیین می‌کنند. عامل اول تخریب فضای کسب‌وکار، به‌عنوان مهم‌ترین عامل با میزان ۳۵/۹۰۵ درصد از واریانس کل را تبیین می‌کند.

جدول ۴. مقدار KMO، ضریب بارتلت و سطح معناداری

KMO	بارتلت	سطح معناداری
۰/۷۴	۴۱۶/۶۲۵	۰/۰۰۰

جدول ۵. عوامل استخراج شده همراه با مقادیر ویژه و واریانس تبیین شده پس از چرخش

گویه	مقدار ویژه	درصد واریانس تبیین شده	بعد از چرخش	درصد تجمعی واریانس تبیین شده
۱	۵/۷۴۵	۳۵/۹۰۵		۳۵/۹۰۵
۲	۳/۶۷۲	۲۲/۹۵۲		۵۸/۸۵۷
۳	۱/۹۹۸	۱۲/۴۹۰		۷۱/۳۴۷

جدول ۶. متغیرهای مربوط به هر یک از عوامل و مقدار بار عاملی به‌دست‌آمده از ماتریس دوران یافته

عامل	متغیرها	میانگین	بار عاملی
تخریب فضای کسب‌وکار	کم شدن کارگران کشاورزی و افزایش دستمزد کارگران	۳/۵۳	۰/۸۱
	وابستگی بیشتر اقتصاد روستا به تولیدات خارج از روستا	۴/۶۰	۰/۷۱
	کاهش تولیدات باغی روستا	۴/۳۳	۰/۴۸
	کاهش تولیدات زراعی روستا	۳/۶۳	۰/۸۰
	کاهش تولیدات دامی روستا	۴/۰۳	۰/۶۱
	ترغیب کشاورزان به تغییر شغل با ترک شغل اصلی	۳/۶۳	۰/۶۱
ایجاد ناهنجاری‌های اجتماعی	تغییر اماکن تولیدی کشاورزی به اماکن خدماتی	۴/۱۳	۰/۷۵
	گسترش سوداگری و دلالتی زمین‌های روستایی	۳/۳۳	۰/۹۴
	ایجاد تنش و تعارضات مختلف در محیط روستایی	۴/۳۰	۰/۸۵
	افزایش اختلافات ملکی بین اهالی روستا	۳/۱۱	۰/۶۹
	تشدید اختلافات قبیله‌ای و طایفه‌ای بین اهالی	۳/۰۳	۰/۷۷
	گسترش اعتیاد و ناهنجاری در میان جوانان	۳/۱۷	۰/۹۱
تغییر فرهنگی و جمعیتی روستا	تاثیر سو برفرازیش سرقت و بزهدکاری در بین اهالی روستا	۳/۲۰	۰/۸۹
	گسترش فرهنگ شهری و فاصله گرفتن از فرهنگ روستایی	۴/۲۷	۰/۸۴
	ترغیب جوانان به مهاجرت به‌عنوان عناصر اصلی کار در روستا	۳/۱۷	۰/۷۷
	افزایش تمایل اهالی به مهاجرت از روستا	۳/۰۳	۰/۶۲

عامل‌های مرتبط با اثرات منفی ورود گردشگران به روستاهای دهستان ریجاب در شکل ۳، نمایش داده شده‌اند.

شکل ۳. مدل اثرات منفی ورود گردشگران به روستاهای دهستان ریجاب

بحث و نتیجه‌گیری

کارآفرینی و گردشگری روستایی به لحاظ اشتغال و خدمات، برای جامعه روستایی ایران اهمیت دارد؛ بخش وسیعی از کشور را روستاها تشکیل می‌دهند که کانون استقرار سهم چشم‌گیری از جمعیت و نیروی فعال کشور هستند (مرادی، ۱۳۹۵؛ روزبهانی، ۱۳۹۸؛ روزبهانی و همکاران، ۱۳۹۹) و با توجه به این که در بیشتر مناطق جهان، نواحی روستایی از جمله مناطق فقیر، محسوب می‌شوند، سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان توسعه بر این باورند که باید جدای از سیاست‌ها و استراتژی‌های کلان توسعه، به‌طور ویژه به امر توسعه روستاها و ریشه‌کنی فقر حاکم بر آن‌ها، توجه شود؛ این مهم میسر نمی‌شود مگر با توانمندسازی روستاییان و از جمله راهکارهای بیرون رفت از وضعیت بحرانی و فقر روستایی، اشتغال و توسعه جوامع محلی روی آوردن به مقوله کارآفرینی گردشگری روستایی است (خسروی و همکاران، ۱۳۹۸). گردشگری یکی از حوزه‌های بسیار مهم است که به جهت فرصت‌های کارآفرینانه از یک سو و توجه به مسائل پایداری محیطی از سوی دیگر، توجه کارآفرینان را به خود جلب کرده است. این شکل از کارآفرینی در مقیاس‌های جغرافیایی مطالعه و تحلیل می‌شود، اما به جهت همگرایی کارآفرینی و گردشگری در کسب‌وکارهای کوچک مقیاس، می‌توان بر مقیاس‌های منطقه‌ای و محلی تأکید بیشتری داشت؛ زیرا ارتباط آن با مسائل توسعه پایدار بسیار چشم‌گیر و عینی‌تر است و اثرگذاری بالاتری دارد. در مناطق روستایی، کارآفرینی براساس دسترسی به فناوری، سطح آموزش و آگاهی، میزان سرمایه، الگوی فعالیت، شکل ویژه‌ای به خود می‌گیرد که متمایز از کارآفرینی در محیط‌های شهری بر اساس ساختارهای سازمانی، مقیاس و صنایع است؛ زیرا مسئولیت محیطی کارآفرینی در مناطق روستایی مبنایی برای استفاده از منابع طبیعی روستاها است و بر ارزش‌های غیرمادی و منابع طبیعی تجدیدشونده تأکید ویژه‌ای دارد. لذا کارآفرینی در مناطق روستایی از جنبه‌های گوناگون ارتباط عمیقی با توسعه پایدار دارد؛ که در صورت دستیابی به آن منجر به بازآفرینی حیات اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی در مناطق روستایی می‌شود. به همین خاطر، این پژوهش باهدف تحلیل اثرات کارآفرینی گردشگری بر توسعه روستایی مناطق روستایی ریجاب در استان کرمانشاه انجام گرفت.

متغیرهای مثبت در کل روستاهای دهستان در سه عامل توسعه زیرساختی و عمرانی، توسعه اقتصادی و رفاهی و نیز توسعه اشتغال خلاصه گردیدند و عامل توسعه زیرساختی و عمرانی با ۳۵/۴۱ درصد واریانس، بیشترین اهمیت را در این بررسی دارا بوده و پس‌از آن عوامل توسعه اقتصادی و رفاهی (۲۱/۸۴ درصد واریانس) و توسعه اشتغال (۱۳/۲۰ درصد واریانس) بیشترین اهمیت را

در کل دهستان کسب نمودند. متغیرهای کمک به توسعه سکونتگاه‌ها و معابر روستایی، کمک به افزایش تنوع محصولات تولیدی روستا و کمک به توسعه اشتغال در این دسته‌بندی بیشترین مقدار بار عاملی را کسب کردند. در راستای تأیید نتایج به‌دست‌آمده، می‌توان به نتایج پژوهش‌های اکبریان رونیزی و بدری (۱۳۹۴)، قدیری معصوم و همکاران (۱۳۹۴)، گودرزی و جمعه‌پور (۱۳۹۴)، جلالیان و همکاران (۱۳۹۴)، کمانگر و داودی (۱۴۰۰)، کریم‌زاده و ولائی (۱۴۰۰)، موحد و همکاران (۱۴۰۰)، عارف (Aref, 2011)، دراگولانسکو و دروتو (Dragulanescu & Drutu, 2012)، استایلیدیس و تریزیدو (Stylidis & Terzidou, 2014)، هوانگ و لی (Hwang & Lee, 2015)، توسی و همکاران (Toosi et al., 2015) و هارپا (Haarpa, 2017)، اشاره کرد. در این زمینه موحد و همکاران (۱۴۰۰)، بیان می‌دارند که فعالیت‌های کارآفرینی در گردشگری روستایی، دارای تنوع مطلوبی می‌باشند و می‌تواند بر کلیه بخش‌های اقتصادی مقاصد روستایی تأثیرگذار باشند. همچنین هوانگ و لی (Hwang & Lee, 2015)، بیان داشتند که گردشگری روستایی سبب افزایش درآمدهای غیرکشاورزی می‌شود.

متغیرهای منفی در کل دهستان در سه عامل تخریب فضای کسب‌وکار، ایجاد ناهنجاری‌های اجتماعی و محیط‌زیستی و نیز تغییر ساخت فرهنگی و جمعیتی روستا دسته‌بندی گردیدند و عامل تخریب فضای کسب‌وکار با ۳۵/۹ درصد واریانس، بیشترین اهمیت را در این بررسی داشته و بعد از آن ایجاد ناهنجاری‌های اجتماعی و محیط‌زیستی (۲۲/۹۵ درصد واریانس) و نیز تغییر ساخت فرهنگی و جمعیتی روستا (۱۲/۴۹ درصد واریانس) ب ترتیب اهمیت بیشتری داشته‌اند. همچنین، متغیرهای کم شدن کارگران کشاورزی و افزایش دستمزد کارگران، گسترش سوداگری و دلالتی زمین‌های روستایی، گسترش فرهنگ شهری و فاصله گرفتن از فرهنگ روستایی به ترتیب در این دسته‌بندی‌ها اهمیت بیشتری را داشتند. این نتایج با نتایج تحقیقات قربانی و همکاران (۱۳۹۳)، گودرزی و جمعه‌پور (۱۳۹۴)، قدیری معصوم و همکاران (۱۳۹۴)، جلالیان و همکاران (۱۳۹۴)، عارف (Aref, 2011)، استایلیدیس و تریزیدو (Stylidis & Terzidou, 2014)، لی و هسیه (Lee & Hsieh, 2016) و فراهانی و همکاران (Farahani et al., 2021) مطابقت دارد. در این زمینه قربانی و همکاران (۱۳۹۳)، ایجاد شکاف درآمدی، جابه‌جایی نیروی کار، فصلی شدن درآمد خانوار، افزایش قیمت کالاها و اجناس و افزایش قیمت زمین و مسکن، جلالیان و همکاران (۱۳۹۴)، تخریب هویت فرهنگی، تبعات زیست‌محیطی و افزایش هزینه‌های زندگی و فراهانی و همکاران (Farahani et al., 2021)، موانع فردی، موانع اقتصادی، موانع اجتماعی و فرهنگی، موانع کالبدی و موانع سازمانی را به‌عنوان اثرات منفی گردشگری روستایی، ذکر کرده‌اند.

نتایج تحقیق بیانگر آن است که متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در جوامع روستایی از طریق افزایش اشتغال نقشی مستقیم در کاهش فقر و امرار معاش پایدار فقرای روستایی دارد. همچنین، به‌طور غیرمستقیم از طریق نقشی که در توسعه اقتصادی روستاها دارند، زمینه‌ساز توسعه روستایی و کاهش فقر در مناطق روستایی باشند. بررسی‌های میدانی نیز در نواحی روستایی دهستان ریجاب نشان می‌دهد که میزان توسعه گردشگری روستایی در این مناطق، کم است که می‌توان با گسترش امکانات رفاهی و خدماتی، توانمندسازی روستاییان، تقویت زیرساخت فیزیکی، حمایت دولت از کارآفرینی و گردشگری روستایی، تقویت زیرساخت قانونی، افزایش تمایل بخش خصوصی برای مشارکت در طرح‌ها و برنامه‌های گردشگری، تقویت زیرساخت اقتصادی، ثبات در سیاست‌های دولت، تدوین برنامه جامع گردشگری، تقویت فرهنگ پذیرش، اهتمام به تبلیغات کافی، ارتقای دانش گردشگری روستاییان، توانمندسازی روان‌شناختی، تقویت تعاملات اجتماعی گردشگری روستایی، شکل‌گیری دید مثبت نسبت به توسعه گردشگری روستایی، توانمندسازی روان‌شناختی، آموزش آداب و رسوم روستاییان به گردشگران، ارتقای امنیت اجتماعی، بهبود باور و نگرش و غیره به موفقیت بیشتر در توسعه گردشگری روستایی کمک کرد. در پایان، می‌توان گفت که کارآفرینی

گردشگری روستایی، می‌تواند به‌عنوان یکی از مهم‌ترین اقدامات برای متنوع‌سازی و بازساخت مطلوب اقتصاد روستایی، مورد توجه برنامه‌ریزان توسعه روستایی قرار گیرد و در این راستا، پیشنهادهای زیر ارائه می‌گردد.

برای جلوگیری از گسترش فرهنگ شهری و فاصله گرفتن از فرهنگ روستایی، پیشنهاد می‌شود که با مشارکت دولت و مردم یک استراتژی اطلاع‌رسانی مرتبط با بخش گردشگری به‌ویژه در رابطه با آداب و رسوم منطقه به گردشگران طراحی و اجرا شود. این کار باهدف آگاه ساختن آن‌ها و احترام و ارزش گذاشتن به رسوم و سنت‌های روستاییان از طرف گردشگران انجام گیرد. همچنین، با برگزاری کارگاه‌های آموزشی در راستای مهارت‌آموزی در بین ساکنین منطقه، می‌توان ویژگی‌هایی نظیر ریسک‌پذیری، خلاقیت، مدیریت شرایط سخت و سایر ویژگی‌های فردی را ترویج و تقویت کرد. درنهایت، با توجه به تأثیر عوامل زیرساختی و رفاهی بر توسعه گردشگری دهستان ریجاب، پیشنهاد می‌گردد، گردشگرانی که به این مناطق سفر می‌کنند، علاوه بر لذت بردن از مناظر طبیعی، شامل رودخانه، کوهستان، مزارع کشاورزی و باغات، از سایر تفریحات مانند صنایع دستی، اغذیه محلی و سایر تولیدات محلی بهره‌برند و همچنین، بتوانند از اماکن اقامتی روزانه و شبانه‌روزی نیز استفاده نمایند؛ بنابراین، فرصت‌های متنوع فراوانی برای بهره‌گیری کارآفرینان و سرمایه‌گذاران در این منطقه بروز می‌نماید. همچنین، فعالان اقتصادی بخش‌های خصوصی نیز می‌توانند با احداث بازارچه‌ها و مراکز خرید کوچک در سطح روستاها به رونق بیشتر منطقه کمک کنند.

منابع

- اعظمی، امیر، حشمتی جدید، مهدی، سلیمانی، عادل. و علی‌بیگی، امیرحسین. (۱۳۹۵). تبیین اثرات گردشگری بر توسعه پایدار روستایی (مطالعه موردی روستای ریجاب از توابع شهرستان دالاهو در استان کرمانشاه). *میراث و گردشگری*، ۱ (۱)، ۴۳-۲۳.
- اکبریان رونیزی، سعیدرضا. و بدری، سیدعلی. (۱۳۹۴). تحلیل درک ذی‌نفعان از آثار و پیامدهای توسعه گردشگری در نواحی روستایی (نمونه موردی: منطقه لواسانات). *مجله جغرافیا و توسعه*، ۱۳ (۳۸)، ۶۷-۴۲.
- امیدوار، طیبه (۱۳۹۶). عوامل پیش‌برنده و بازدارنده توسعه کارآفرینی گردشگری روستایی در استان کرمانشاه. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد گروه کارآفرینی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی*.
- آقایاری هیر، محسن. و ولاتی، محمد. (۱۴۰۰). تحلیل الگوی فضایی فقر روستایی در سکونتگاه‌های روستایی شهرستان میان‌دوآب. *برنامه‌ریزی فضایی*، ۱۱ (۴)، ۲۶-۱.
- بابایی، صدیقه. (۱۳۹۹). ارزیابی ظرفیت‌های کارآفرینی گردشگری روستایی. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد طبیعت‌گردی، دانشکده گردشگری، دانشگاه سمنان*.
- بیات، ناصر. و بدری، سیدعلی. (۱۳۹۶). تحلیل ادراک ساکنان محلی از اثرات گردشگری روستایی شهرستان ملایر (مورد: روستاهای حوضه آبریز رودخانه گلان). *اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، ۶ (۶)، ۷۶-۵۹.
- تقدیسی، احمد، تقوایی، مسعود. و پیری، سیامک. (۱۳۹۳). ارزیابی و سطح‌بندی دهستان‌های شهرستان دالاهو بر اساس توان منابع گردشگری در جذب گردشگر. *تحقیقات جغرافیایی*، ۲۹ (۴)، ۲۱۴-۱۹۷.
- جلالیان، حمید، نامداری، فریوش. و پاشازاده، اصغر. (۱۳۹۴). اثرات گردشگری روستایی بر توسعه روستای هجیج کرمانشاه. *تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی*، ۱۵ (۳۶)، ۲۲۹-۲۰۵.
- چراغی، مهدی، قدیری معصوم، مجتبی. و رضوانی، محمدرضا. (۱۳۹۵). نقش درآمدهای غیر کشاورزی در امنیت غذایی خانوارهای روستایی. *علوم غذایی و تغذیه*، ۱۳ (۴)، ۷۸-۷۱.
- حسام، مهدی، رضوانی، محمدرضا، فرجی سبک‌بار، حسعلی. و باستانی، سوسن. (۱۳۹۵). سنجش وضعیت توسعه کارآفرینی گردشگری در مناطق روستایی (مطالعه موردی: روستاهای بخش لاریجان شهرستان آمل). *پژوهش‌های جغرافیایی انسانی*، ۴۸ (۴)، ۶۱۶-۶۰۳.
- حیدری، علی‌اکبر، روشن، سیدعلی‌قلی. و نادری، نادر. (۱۳۹۸). تاثیر بازاریابی گردشگری (آمیخته محل و مردم) بر توسعه کارآفرینی روستایی منطقه ریجاب استان کرمانشاه. *پژوهش‌های روستایی*، ۱۰ (۴)، ۵۹۵-۵۸۲.

- حیدری ساربان، وکیل. و حاجی حیدری، سمیه. (۱۳۹۶). تحلیل عوامل موثر بر موفقیت گردشگری روستایی (مطالعه موردی: روستای موئیل شهرستان مشکین شهر). *برنامه‌ریزی فضایی*، ۷ (۴)، ۹۲-۷۳.
- خانی، فضیله، خسروی مهر، حمیده. و طورانی، علی. (۱۳۹۳). سنجش پتانسیل‌های گردشگری روستایی با رویکرد رفع چالش‌های اقتصادی (مطالعه موردی: دهستان قلعه قافه - شهرستان مینودشت). *پژوهش‌های روستایی*، ۵ (۱)، ۲۱۲-۱۹۱.
- خسروی، سمیه، مهدی‌زاده، حسین. و میرک‌زاده، علی‌اصغر. (۱۳۹۸). راه‌اندازی کارآفرینی سبز به‌عنوان راهکاری در جهت توانمندسازی فقرای روستایی. *علوم و تکنولوژی محیط‌زیست*، ۲۱ (۱)، ۹۹-۱۱۱.
- رحیمی‌نژاد، ابوالفضل. (۱۳۹۸). ارائه چارچوبی برای شناسایی استراتژی‌های توسعه کارآفرینی در حوزه گردشگری روستایی. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت بازرگانی، موسسه آموزش عالی طلوع مهر*.
- رضوانی، محمدرضا. و بیات، ناصر. (۱۳۹۳). تحلیل جایگاه گردشگری روستایی در برنامه‌های توسعه کلان کشور با تأکید بر برنامه‌های پنج‌ساله توسعه ملی. *برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری*، ۳ (۹)، ۳۰-۱۱.
- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا، پورطاهری، مهدی. و فضلی، نفیسه. (۱۳۹۳). تحلیل عوامل موثر در توسعه کارآفرینی گردشگری روستایی. *برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری*، ۳ (۸)، ۸۷-۱۰۷.
- روزیبانی، عباس. (۱۳۹۸). واکاوی پیامدهای مکانی فضایی توسعه اقتصاد گردشگری با رویکرد کارآفرینی (مورد مطالعه: نواحی روستایی بخش سامن شهرستان ملایر). *پایان‌نامه کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی گردشگری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه لرستان*.
- روزیبانی، عباس، مرادی، حوریه. و عباسی، حامد. (۱۳۹۹). واکاوی پیامدهای مکانی فضایی توسعه اقتصاد گردشگری با رویکرد کارآفرینی در نواحی روستایی (مورد مطالعه: بخش سامن شهرستان ملایر). *پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی*، ۹ (۲)، ۱۰۳-۸۳.
- زرافشانی، کیومرث، شرفی، لیدا، گراوندی، شهپر. و قبادی، پرستو. (۱۳۹۲). بررسی اثرات توسعه گردشگری در ارتقاء شاخص‌های اقتصادی-اجتماعی نواحی روستایی (مورد: منطقه گردشگری ریجاب در استان کرمانشاه). *اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، ۲ (۳)، ۱۱۹-۱۳۴.
- سجاسی قیداری، حمدالله، رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا، پورطاهری، مهدی. و آذر، عادل. (۱۳۹۳). الگوی توسعه کارآفرینی اکوتوریسم در مناطق روستایی. *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، ۴۶ (۲)، ۱۹۲-۲۷۳.
- سلیمی سبحان، محمدرضا، فیضی، سلمان. و باپنگ‌غراوی، محمد. (۱۳۹۷). تحلیل اثرات کارآفرینی بر توسعه پایدار گردشگری روستایی شهرستان اردبیل. *اقتصاد و توسعه روستایی*، ۷ (۴)، ۳۶-۲۱.
- سهرابی وفا، سمیرا. (۱۳۹۲). نقش کارآفرینی در توسعه روستایی با تأکید بر یکپارچه‌سازی اراضی کشاورزی (مطالعه موردی: دهستان خرارود، شهرستان خدابنده). *پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه زنجان*.
- شاردردی، اسلام، روشن، سیدعلیقلی. و سهرابی، فاطمه. (۱۳۹۸). تحلیل عوامل موثر بر توسعه کارآفرینی گردشگری روستایی در شهرستان چابهار. *اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، ۸ (۳)، ۱۸۸-۱۷۱.
- شاطریان، محسن، عالمی، یونس. و میرمحمدی، محمد. (۱۳۹۶). ارزیابی شاخص‌های توسعه گردشگری پایدار شهری: مطالعه موردی، شهر کاشان. *تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی*، ۱۷ (۴۶)، ۲۱۴-۱۹۵.
- شریف‌زاده، ابوالقاسم. و مرادی‌نژاد، همایون. (۱۳۸۱). توسعه پایدار و توریسم روستایی. *ماهنامه جهاد*، ۲۵، ۲۵-۱۰.
- صادقلو، طاهره، حیدری ساربان، وکیل. و قلی‌زاده، سمیه. (۱۳۹۶). ارزیابی ظرفیت‌های توسعه کارآفرینی در نواحی روستایی (منطقه مورد مطالعه: روستاهای دهستان بیزکی). *جغرافیا و توسعه*، ۴۹، ۵۸-۳۷.
- صیده، طیبه. و اشراقی سامانی، رویا. (۱۳۹۵). نقش گردشگری بر توسعه روستایی (مطالعه موردی: شهرستان ایلام). *پژوهش‌های اقتصاد روستایی*، ۳ (۷)، ۶۵-۵۷.
- عباسی، محمدجواد، سجادی، ژیلاد، عبدالهی، علی. و رضویان، محمدتقی. (۱۳۹۹). تبیین عوامل موثر بر توسعه کارآفرینی گردشگری روستایی در ایران. *علمی مطالعات مدیریت گردشگری*، ۱۵ (۵۲)، ۲۶-۱.

- عسگری، رسول، شمس‌الدینی، علی. و کردوانی، پرویز. (۱۳۹۷). ارائه مدل آینده‌نگر کارآفرینی مبتنی بر بوم‌گردی در روستاهای هدف گردشگری (مطالعه موردی: روستاهای هدف شهرستان خورویابانک). *برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، ۸ (۳۱)، ۹۱-۱۰۲.
- علایی طالقانی، محمود. و جلیلیان، آذر. (۱۳۹۱). زمین گردشگری در ریجاب، تبیین و ارزیابی قابلیت‌های گردشگری آن. *تحقیقات جغرافیایی*، ۲۷ (۳)، ۱۶۸-۱۵۱.
- عنابستانی، علی‌اکبر، عینالی، جمشید. و رومیانی، احمد. (۱۳۹۶). عوامل مؤثر بر رضایت گردشگران از فضای گردشگری روستایی در ناحیه خرقان بوئین زهرا. *اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، ۶ (۲)، ۱۷۲-۱۵۵.
- فراهانی، حسین، حسینی، سیده پروین. و بایزیدی، شادی. (۱۳۹۷). تحلیل عوامل مؤثر در کارآفرینی گردشگری روستایی مطالعه موردی: دهستان زوارم شهرستان شیروان. *راهبردهای توسعه روستایی*، ۵ (۳)، ۳۴۶-۳۲۹.
- قاسمپوری، حسین. (۱۳۹۱). نقش درآمدهای غیر زراعی در کاهش فقر جامعه روستایی شهرستان دلفان در استان لرستان. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد ترویج و آموزش کشاورزی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه رازی*.
- قبادی، پرستو. (۱۳۸۹). مطالعه مشکلات و محدودیت‌های توریسم روستایی استان کرمانشاه. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه رازی کرمانشاه*.
- قدرت‌زاده، راضیه. (۱۳۹۸). ارزیابی ظرفیت‌های کارآفرینی اقامتگاه‌های بوم گردی (مورد مطالعه: اقامتگاه‌های بوم‌گردی شیراز). *پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت گردشگری، برنامه‌ریزی توسعه گردشگری، دانشکده گردشگری، دانشگاه سمنان*.
- قدیری معصوم، مجتبی، باغیانی، حمیدرضا. و نیک‌سیرت، مسعود. (۱۳۹۴). اثرات اکوتوریسم بر توسعه پایدار روستاهای نواحی بیابانی (مطالعه موردی: مجموعه روستایی ده بالا در دهستان شیرکوه، استان یزد). *جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی*، ۲۶ (۳)، ۱۴۸-۱۳۱.
- قربانی، رسول، زادولی، فاطمه. و خواجه‌زادولی، شاهرخ. (۱۳۹۳). ارزیابی اثرات منفی توسعه گردشگری بر روستاهای جاذب گردشگر (نمونه موردی: روستای کندوان، شهرستان اسکو). *برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، ۴ (۱۵)، ۱۱۸-۱۰۳.
- قنبری، سیروس، دهقان، محمدحسین. و میرانارکی، حسین. (۱۳۹۴). ارزیابی عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی در گردشگری روستایی. *مطالعات مدیریت گردشگری*، ۱۰ (۳۲)، ۲۰-۱.
- کرانی، زهرا. (۱۳۹۹). تبیین سناریو، راهبردها و راهکارهای اجرایی توسعه گردشگری روستایی (مورد مطالعه: منطقه گردشگری ریجاب). *پژوهش‌های ترویج و آموزش کشاورزی*، ۱۳ (۳)، ۴۶-۲۷.
- کرد، باقر. و آبتین، عبدالعزیز. (۱۳۹۲). بررسی عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی روستایی در استان سیستان و بلوچستان (با تمرکز بر توسعه مراکز رشد روستایی، توسعه فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات و توانمندسازی زنان روستایی). *جغرافیا و توسعه*، ۱۱ (۳۲)، ۱۴-۱.
- کریمی، آیت‌الله. و علی‌یاری، ندا. (۱۴۰۰). شناسایی عوامل مؤثر بر کارآفرینی در نواحی روستایی شهرستان شیراز. *اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، ۱۰ (۱)، ۲۱۲-۱۹۵.
- کریمی، زهرا، غنیان، منصور، خسروی‌پور، بهمن. و برادران، مسعود. (۱۳۹۲). زمینه‌یابی فعالیت بنگاه‌های اقتصادی کوچک و متوسط با محوریت گردشگری روستایی در بخش کن استان تهران. *برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری*، ۲ (۵)، ۱۲۸-۱۱۱.
- کریم‌زاده، حسین. و ولائی، محمد. (۱۴۰۰). تحلیل نقش توسعه گردشگری در رونق کسب‌وکارهای خرد روستایی مطالعه موردی: دهستان باروق، شهرستان میاندوآب. *گردشگری و توسعه*، ۱۰ (۳)، ۱۶۶-۱۴۷.
- کریم‌زاده، حسین، ولایی، محمد. و منافی‌آذر، رضا. (۱۳۹۵). نقش تنوع‌بخشی به فعالیت‌ها در پایداری اقتصادی روستایی (مطالعه موردی دهستان مرحمت‌آباد میانی شهرستان میاندوآب). *آمایش جغرافیایی فضا*، ۶ (۳)، ۱۴۱-۱۲۹.
- کمال‌زئی، هارون. (۱۳۹۶). بررسی راهکارهای توسعه کارآفرینی روستایی در مناطق گردشگری روستایی شهرستان سرباز. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت اجرایی، دانشگاه بین‌المللی چابهار*.
- کمانگر، سارا. و داودی، البرز. (۱۴۰۰). نقش گردشگری بر توسعه مناطق مرزی استان کرمانشاه (مطالعه موردی: منطقه اورامانات). *علوم و فنون مرزی*، ۱۰ (۱)، ۵۵-۳۱.

- گراوندی، شهپر، شرفی، لیدا، قبادی، پرستو. و زرافشانی، کیومرث. (۱۳۹۰). بررسی اثرات توسعه گردشگری بر منطقه ریجاب در استان کرمانشاه. همایش علمی سالانه دانشگاه رازی، قابل دسترس در سایت: <https://civilica.com/doc/288475>.
- گودرزی، محمد. و جمعه‌پور، محمود. (۱۳۹۴). گردشگری حامی فقرا، راهبردی برای توسعه متوازن و پایدار اجتماعات روستایی (مطالعه موردی: روستای شهرک ولی‌عصر در مجاورت تخت جمشید). پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، ۴ (۱۰)، ۳۵-۴۹.
- لطیفی، سمیه. و راحلی، حسین. (۱۳۹۳). نقش اقتصاد غیرزراعی در کاهش فقر و امرار معاش پایدار فقرای روستایی. شیراز: سومین همایش ملی توسعه پایدار روستایی.
- محمدی، سعدی، صفیاری، رسول. و خسروی، رضا. (۱۳۹۹). تحلیل موانع محیطی مؤثر بر گرایش روستاییان به کسب‌وکارهای خرد کارآفرینانه (مطالعه موردی: شهرستان‌های مریوان و سروآباد کردستان). جغرافیا و توسعه، ۱۸ (۵۸)، ۱۳۳-۱۵۴.
- محمودزاده، سیدمجتبی. و ارجمندیان، ساناز. (۱۳۹۶). شناسایی و رتبه‌بندی فرصت‌های کارآفرینانه در گردشگری روستایی (مطالعه موردی: روستای آب اسک). مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، ۶ (۲)، ۱۴۹-۱۳۱.
- محمودی، علیرضا. و مهدوی، مسعود. (۱۳۹۴). توان‌های گردشگری به‌منظور توسعه پایدار روستایی (مطالعه موردی ریجاب شهرستان دالاهو). جغرافیایی سرزمین، ۱۲ (۴۵)، ۲۹-۴۹.
- مدیری، مهدی، سلیمی منش، جبار، عباسی، محمد. و باقری سیدشکری، سجاد. (۱۳۹۰). تحلیل و ارزیابی پتانسیل‌ها و راهبردهای توسعه اکوتوریسم در منطقه ریجاب (استان کرمانشاه). سپهر، ۲۰ (۷۸)، ۴۳-۴۹.
- مرادی، حشمت، پورسعید، علیرضا، واحدی، مرجان. و آرایش، محمدباقر. (۱۳۹۹). طراحی مدل توسعه بوم گردی روستاهای هدف گردشگری استان کرمانشاه. گردشگری و توسعه، ۹ (۱)، ۲۵-۴۶.
- مرادی، حشمت، پورسعید، علیرضا، واحدی، مرجان. و آرایش، محمدباقر. (۱۴۰۱). چهارچوبی جهت توسعه بوم گردی روستاهای هدف گردشگری استان کرمانشاه. مطالعات اجتماعی گردشگری، ۱۰ (۱۹)، ۱۱۵-۱۳۸.
- مرادی، حوریه. (۱۳۹۵). طراحی الگوی مناسب کارآفرینی در نواحی روستایی شهرستان کرمانشاه. رساله دکتری، دانشکده علوم جغرافیایی، گروه جغرافیایی انسانی، دانشگاه خوارزمی تهران.
- مرکز آمار ایران. (۱۳۹۵). سالنامه آماری کشور. قابل دسترس در سایت: <https://samava.thmporg.ir/information/6afba86ebb6e249abe7992982e7fa4b4.pdf>.
- ملکی، طاهر، گلپور، پرویز. و ظریفیان، شاپور. (۱۳۹۶). عوامل بازدارنده توسعه کسب‌وکارهای خرد در مناطق روستایی (مورد مطالعه: دهستان گویجه بئل بخش مرکزی شهرستان اهر). راهبردهای توسعه روستایی، ۴ (۳)، ۳۱۷-۳۳۱.
- موحد، علی، قاسمی، مسلم. و اروچی، لیلا. (۱۴۰۰). اثربخشی کارآفرینی بر مؤلفه‌های اقتصادی روستاهای مقصد گردشگری (مورد: بخش الموت قزوین). اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۱۰ (۲)، ۱۳۷-۱۶۲.
- مولایی، فهیمه، کرکه آبادی، زینب. و کامیابی، سعید. (۱۳۹۹). نیازسنجی ایجاد دهکده گردشگری هوشمند در شهر بندر انزلی. گردشگری شهری، ۷ (۴)، ۴۹-۶۰.
- مهدوی، مسعود، قدیری معصوم، مجتبی. و قهرمان، نسرین. (۱۳۸۷). اثرات گردشگری بر توسعه روستایی با نظرسنجی از روستاییان دره کن و سولقا. روستا و توسعه، ۱۱ (۲)، ۳۹-۶۰.
- نظری‌سرمازه، حمید. و صیدائی، سیداسکندر. (۱۴۰۰). واکای عوامل بنیادین کارآفرینی گردشگری اثرگذار بر توسعه پایدار روستایی شهرستان کوهرنگ. جغرافیا و توسعه، ۱۹ (۳۶)، ۲۲۷-۲۴۸.
- نوراله‌زاده، اصغر، هزبرکیانی، کامبیز. و عسگری، فرید. (۱۴۰۰). اثرات تسهیلات مالی صندوق کارآفرینی امید بر توابع سرمایه‌گذاری و اشتغال در نواحی روستایی با تاکید بر کسب‌وکارهای کوچک و متوسط. اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۱۰ (۱)، ۲۳-۴۲.
- نیک‌رفتار، طیبه. و نصرتی‌فر، زهرا. (۱۳۹۶). تحلیل فرصت‌های کارآفرینی در گردشگری روستایی استان البرز. اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۶ (۴۵-۵۸)، ۴۵-۵۸.

- یاسوری، مجید. و جوان، فرهاد. (۱۳۹۴). تحلیل محدودیت‌های تنوع‌بخشی اقتصاد روستایی (مورد: دهستان اشکور علیا). *اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، ۴ (۳)، ۱۹-۳۷.
- Acs, Z. J., Audretsch, D. B., Braunerhjelm, P., & Carlsson, B. (2012). Growth and entrepreneurship. *Small Business Economics*, 39 (2): 289-300.
- Aref, F. (2011). The effects of tourism on quality of life: A case study of Shiraz, Iran. *Journal of Life science*, 8 (2): 26-30.
- Ateljevic, J., & Page, S. J. (2017). *Tourism and entrepreneurship*. Routledge, Axford, UK, ISBN: 978-0-7506-8635-8.
- Audretsch, D. B., & Keilbach, M. (2008). Resolving the knowledge paradox: Knowledge spillover entrepreneurship and economic growth. *Research Policy*, 37(10): 1697-1705.
- Barkauskas, V., Bakauskiene, K., & Jasinskas, E. (2015). Analysis of Macro Environmental Factors Influencing the Development of Rural Tourism: Lithuanian Case. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 213: 167-172.
- Bartlett, J. E., Kotrlik, J. W., & Higgins, C. C. (2001). Organizational Research: Determining Appropriate Sample Size in Survey Research. *Information Technology, Learning, and Performance Journal*, 19 (1): 43-50.
- Christiaensen, L., De Weerd, J., & Todo, Y. (2013). Urbanization and Poverty Reduction: The Role of Rural Diversification and Secondary Towns 1. *Agricultural Economics*, 44(4-5): 435-447.
- Christos, A., Panayiotis, R., & Maria, Th. (2014). Tourism Entrepreneurship and the Adoption of Sustainable Resources, The Case of Evritania Prefecture. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 148: 378-382.
- Dragulanescu, I. V., & Drutu, M. (2012). Rural tourism for local economic development. *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, 2(1): 196-203.
- Fahimi, A., Akadiri, S., Seraj, M., & Akadiri, A. C. (2018). Testing the role of tourism and human capital development in economic growth. A panel causality study of micro states. *Tourism Management Perspectives*, 28: 62-70.
- FAO. (2019). Spurring Economic Growth through Agricultural Investment. Available in: www.fao.org.
- Farahani, H., Bayazidi, S., Jahansoozi, M., & Broki Milan, A. (2021). Evaluation of Barriers to Tourism Entrepreneurship Development in Rural Areas (Case Study: Tourism Target Villages - Chaldoran County, Iran). *Journal of Research and Rural Planning*, 10 (1): 25-42.
- Gibson, J., & Susan, O. (2010). The Effect of Infrastructure Access and Quality on Non-Farm Enterprises in Rural Indonesia. *World Development*, 38 (5): 717-726.
- Guo, Y., Zhou, Y., & Liu, Y., (2019). Targeted poverty alleviation and its practices in rural China: A case study of Fuping county, Hebei Province. *Journal of Rural Studies*, 93: 430-440.
- Haarpa, E. (2017). Macroeconomic Analysis of the Competitive Factors which Influence Innovation in Rural Entrepreneurship. *Procedia Engineering*, 181: 965-968.
- Hateftabar, F. (2020). The Study of Development in the Tourism Industry (Iran as a destination with special attributes). *Doctoral thesis in management sciences, Université Paris I Panthéon-Sorbonne*.
- Hoang, T. X., Cong, S. P., & Mehmet, A. U. (2014). Non-Farm Activity, Household Expenditure, and Poverty Reduction in Rural Vietnam: 2002–2008. *World Development*, 64: 554-568.
- Hwang, J. H., & Lee, S. W. (2015). The Effect of the Rural Tourism Policy on Non-farm Income in South Korea. *Tourism Management*, 46, 501- 513.
- Iorio, M., & Corsale, A. (2010). Rural tourism and livelihood strategies in Romania. *Journal of Rural Studies*, 26 (2), 152-162.
- Jha, U. M., & Jha, N. (2008). Economics of rural development. *International Journal of Rural Studies*, 15 (1), 1-20. Retrieved from www.ivcs.org.uk/IJRS.
- Jurdana, D., Milohnic, I., & Dadic, L. (2015). Entrepreneurship in Tourism as a Factor of Rural Development. *Journal of WEI Business and Economics*, 4(2): 1-10.
- Lebe, S. S., Mulej, M., Crnogaj, K., Rebernik, M., Hojnik, B. B., & Gomezelj, D. O. (2014). Building a model of researching the sustainable entrepreneurship in the tourism sector. *Kybernetes*. 43(3/4): 377-393.
- Lee, T. H., & Hsieh, H. P. (2016). Indicators of sustainable tourism: A case study from a Taiwan's wetland. *Ecological Indicators*, 67: 779-787.
- Li, H., & Zhang, X. (2015). A review and trend on rurality. *Human Geography*, 30(1): 16-20.

- Liu, M., Hu, S., Ge, Y., Heuvelink, G. B. M., Ren, Z., & Huang, X. (2020). Using multiple linear regression and random forests to identify spatial poverty determinants in rural China. *Spatial Statistics*, 42: 1-22.
- Liu, Y., Liu, J., & Zhou, Y. (2017). Spatio-temporal patterns of rural poverty in China and targeted poverty alleviation strategies. *Journal of Rural Studies*, 52: 66-75.
- Lordkipanidze, M., Brezet, H., & Backman, M. (2005). The Entrepreneurship Factor in Sustainable Tourism Development. *Journal of Cleaner Production*, 13(8): 787-798.
- Luloff, A. E., Bridger, J. C., Graefe, A. R., Saylor, M., Martin, K., & Gitelson, R. (1994). Assessing Rural Tourism Efforts in the United States. *Annals of Tourism Research*, 21 (1), 46-64.
- Martínez, J. M. G., Martín, J. M. M., Fernández, J. A. S., & Mogorrón-Guerrero, H. (2019). An analysis of the stability of rural tourism as a desired condition for sustainable tourism. *Journal of Business Research*, 100: 165-174.
- Mukhtar, M. (2009). The role of microfinance banks in the promotion and development of entrepreneurship in semi urban and rural areas. Retrieved from <http://www.focusnigeria.com/microfinance-banks.htm>.
- Noseleit, F. (2013). Entrepreneurship, structural change, and economic growth. *Journal of Evolutionary Economics*, 23(4): 735-766.
- Randelli, F., & Martellozzo, F. (2019). Is rural tourism-induced built-up growth a threat for the sustainability of rural areas? The case study of Tuscany. *Land Use Policy*, 86: 387-398.
- Salehi Kakhki, M., Jahani, M., & Ghanbarzadeh, H. (2019). Identification and prioritization of factors affecting the creation of rural entrepreneurship opportunities in Iran. *Journal of Research & Rural Planning*, 8(4): 69-90.
- San Martín, H., & Herrero, Á. (2012). Influence of the user's psychological factors on the online purchase intention in rural tourism: Integrating innovativeness to the UTAUT framework. *Tourism Management*, 33 (2), 341-350.
- Sharif, N. M., & Tuan Lonik, K. A. (2017). Sustaining the Entrepreneurship in Rural Tourism Development. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 4 (6), 31-42.
- Sharply, R. (2002). Rural Tourism and the Challenge of Tourism Diversification the Case of Cyrus. *Tourism Management*, 23(3): 233-244.
- Shen, S., Wang, H., Quan, Q., & Xu, J. (2019). Rurality and rural tourism development in China. *Tourism Management Perspectives*, 30: 98-106.
- Snieška, V., Barkauskienė, K., & Barkauskas, V. (2014). The impact of economic factors on the development of rural tourism: Lithuanian case. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 156, 280-285.
- Soare, I., Cristache, N., Dobrea, R. Z., & Nastase, M. (2017). The Rural Tourist Entrepreneurship- New Opportunities of Capitalizing the Rural tourist Potential in the Context of Durable Development. *European Journal of Sustainable Development*, 6 (3): 231-252.
- Stylidis, D., & Terzidou, M. (2014). Tourism And Economic Crises in Kavala Greece. *Annals of Tourism Research*, 44, 210-226.
- Toosi, R., Jamdhidi, A. R., & Taghdisi, A. (2015). Affecting Factors In Rural Entrepreneurship (Case Study: Rural Areas Of Minodasht County). *Journal of Research & Rural Planning*, 3(8): 1-11.
- Tudisca, S., Di Trapani, A. M., Donia, E., Sgroi, F., & Testa, R. (2015). The market reorientation of farms: the case of olive growing in the Nebrodi area. *Journal of Food Products Marketing*, 21(2), 179-192.
- Vera-Toscano, E., Shucksmith, M., & Brown, D. L. (2020). Poverty dynamics in Rural Britain 1991–2008: Did Labour's social policy reforms make a difference. *Journal of Rural Studies*, 75: 216-228.
- Wang, L., & Yotsumoto, Y. (2019). Conflict in tourism development in rural China. *Tourism Management*, 70, 188-200.
- World Tourism Organization (WTO) (2018). Annual Report 2017, UNWTO, Madrid. DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284419807> or https://tourlib.net/wto/WTO_annual_report_2017.pdf.
- Yang, L. (2012). Impacts and Challenges in Agritourism Development in Yunnan, China. *Tourism Planning & Development*, 9(4): 369-381.